Muhammed Asad

ISLAM NA RASPUĆU

Muhammed Asad

ISLAM NA RASPUĆU

KAJ

Zagreb 1994.

Biblioteka: *Islamistika*

Naslov originala: *Muhammed Asad: Islam on the crossroads*

Prijevod: *Hilmo Ćerimović*

Lektor: *Edib Muftić*

Urednik: *Ibrahim Kajan*

SADRŽAJ

AUTOROVA BILJEŠKA UZ NOVO IZDANJE

Ova je knjiga napisana prije skoro pola stoljeća, tačnije u jesen 1933. godine, i prvi je put objavljena u Delhiju 1934., a zatim u Lahoru kao: poziv muslimanima moga naraštaja da izbjegnu slijepo oponašanje zapadnih društvenih oblika i vrijednosti i da, umjesto toga, pokušaju sačuvati svoju islamsku baštinu koja je nekoć dovela do slavnog višestranog historijskog fenomena obuhvaćenog izrazom muslimanska civilizacija. Ovaj moj prvi literarni napor o čisto islamskom predmetu naišao je na izravan odziv među muslimanima engleskog govornog područja tadašnje nepodijeljene Indije i bio je tiskan u brojnim izdanjima. Arapski prijevod uslijedio je nakon nekoliko godina i njegov utjecaj na obrazovanu javnost Srednjeg istoka bio je čak i veći od utjecaja originalne, engleske verzije. Pozitivni odziv na moj apel uskoro je podstaknuo pojavu drugih knjiga, od drugih muslimanskih pisaca, koji su preuzeli glavnu temu „islam na raspuću“ i razrađivali je u različitim oblicima i na različitim razinama, svaki od njih u sukladnosti s vlastitim nagnućima duha, ponekad se slažući s ovim ili onim mojim gledištem, ali, skoro redovito, dolazeći do zaključaka i postulata koji su mi onda izgledali - a i danas mi se čine - suprotni onome što sam zamišljao. Ono što sam imao na umu kad sam pisao knjigu koju imate u rukama, bilo je ponovno buđenje svijesti muslimana o tome da su oni društveno i kulturno različiti od nadmoćnog zapadnog društva, i na taj način jačanje njihova ponosa i želje da očuvaju svoje vlastite tradicionalne oblike i ustanove, kako bi im to pomoglo da zadrže živom tu bitnu različitost i ponovno je u kulturnom pogledu učine kreativnom nakon stoljeća krajnje stagnacije i intelektualne sterilnosti naše zajednice. U čitavam radu, glavni naglasak je bio na ponovnovn buđenju i očuvanju, tj. očuvanju onih oblika i onih vrijednosti naše prošlosti koji su još u vezi sa stvarnošću islama kao sile koja stvara kulturu, i ponovno buđenje duha islamske ideologije kako je izražena u časnom Kur'anu i Poslanikovu sunnetu.

Ali, kao što se desilo, dobar dio onoga čemu sam težio pišući knjigu „Islam na raspuću“, kasnije su pogrešno razumjeli neki

muslimanski čitaoci i vođe, koji su propustili shvatiti sve implikacije mog poziva na kulturno stvaralaštvo i počeli misliti da je bitan puki povratak na društvene oblike vidljive u minulim stoljećima muslimanske dekadence. To je, kao što sam već rekao, bilo potpuno suprotno mojim težnjama. Svakako, ponovno buđenje je počelo i odvija se u muslimanskom svijetu: ali, nažalost, to nije ponovno vraćanje istinskim vrijednostima Kur'ana i sunneta, nego, prije, konfuzija koja proizlazi iz spremnosti tolikih muslimana da slijepo prihvate društvene oblike i misaone procese razvijene u srednjovjekovnom muslimanskom svijetu umjesto da se odvažno vrate ideologiji očitoj u jedinim pravim izvorima islama: Kur'anu i sunnetu. Upravo u nastojanju da objasnim nešto od tragične konfuzije koja danas prevladava u muslimanskom svijetu, nudim sada novo, revidirano izdanje istog naslova, u nadi da bi djelo moglo koristiti današnjoj muslimanskoj mladeži, upravo kao što je izvorno izdanje iz 1934. godine bilo posvećeno ondašnjoj muslimanskoj omladini - očevima ili čak djedovima sadašnjeg naraštaja. Ako su neki prethodnici pogrešno razumjeli moj napor, možda će današnji, mladi muslimani biti u stanju bolje procijeniti njezin smisao u svjetlu onoga što je prošlo od njezine prve pojave prije pola stoljeća. Želja mi je da im ona pomogne na teškom putu koji još leži pred njima.

Tanger, 1982. Muhammad Asad

PREDGOVOR

Rijetko je kad čovječanstvo bilo tako nemirno kao što je u naše doba. Ne samo da smo suočeni s mnošrvom problema koji traže nova i besprimjerna rješenja nego je i kut gledanja pod kojim nam se ti problemi pojavljuju, različit od bilo čega na što smo dosad bili navikli. U svim zemljama društvo prolazi kroz temeljne promjene. Brzina kojom se to dešava svugdje je različita; ali svugdje možemo zapaziti istu energiju potiska, koja ne dopušta nikakav zastoj niti oklijevanje.

Svijet islama nije nikakva iznimka u tom pogledu. I ovdje vidimo kako stari običaji i stare ideje postupno nestaju a ukazuju se novi oblici. Kuda vodi taj razvoj? Koliko duboko seže? U kolikoj mjeri pristaje kulturnoj misiji islama?

Ova knjiga ne nastoji dati iscrpan odgovor na sva ta i slična pitanja. Budući da je ograničenog cilja, za raspravu je odabran samo jedan od problema s kojim se danas muslimani sučeljavaju, naime stav koji oni trebaju usvojiti u odnosu na zapadnu civilizaciju. Međutim prostrane implikacije toga predmeta su učinile neophodnim proširenje našeg istraživanja na neke temeljne aspekte islama, posebno s obzirom na pojam sunneta. Ovdje je nemoguće dati više od pukoga obrisa teme dovoljno široke da ispuni više opsežnih svezaka. Ali ipak ili možda baš zato - siguran sam da će ovaj kratki prikaz pružiti drugima podsticaj za daljnje razmišljanje o predočenom vrlo važnom problemu.

A sada o samom sebi - budući da muslimani imaju pravo kad im govori neki obraćenik znati kako i zašto je on prihvatio islam. Godine 1922. napustio sam svoju domovinu, Austriju, da bih proputovao Afrikom i Azijom kao specijalni dopisnik nekih vodećih kontinentalnih listova, i proveo od tada skoro sve svoje vrijeme na islamskom Istoku. Moje zanimanje za narode s kojima sam došao u dodir, u početku je bilo zanimanje nekog stranca. Vidio sam pred sobom neki društveni red i pogled na život, temeljno različit od evropskog, od samog početka rasla je u meni neka simpatija za mirniji - prije bih rekao - humaniji

koncept života, u usporedbi s užurbanim, mehaniziranim načinom življenja u Evropi. Ta me simpatija postupno vodila istraživanju razloga za takvu razliku, pa sam se zainteresirao za religijska učenja muslimana. U to doba, taj interes još nije bio dovoljno snažan da me privuče u okrilje islama, ali mi je otvorio novi vidik progresivnog ljudskog društva, organiziranog s minimumom unutrašnjih konflikata i maksimumom stvarnog bratskog osjećanja. Međutim stvarnost sadašnjeg muslimanskog života činila mi se vrlo daleko od idealnih mogućnosti datih u religijskim učenjima islama. Sve što je, u islamu, bilo progres i okret, pretvorilo se, kod muslimana, u nehat i stagnaciju; što god je bilo velikodušnosti i spremnosti za nesebičnost, izopačilo se među današnjim muslimanima u uskogrudnost i sklonost u lagodnom životu.

Ponukan tim otkrićem i zbunjen očitom razlikom između Nekoć i Sada, pokušao sam prići tom problemu s bližeg gledišta, tj. pokušao sam sam sebe zamisliti da sam unutar kuće islama. Bio je to čisto intelektualni eksperiment i, za vrlo kratko vrijeme, ukazalo mi se pravo rješenje. Shvatio sam da se jedan jedini razlog za društveno i kulturno propadanje muslimana sastoji u činjenici da su oni postupno prestali slijediti duh islamskih učenja. Islam je još bio tu, ali to je bilo tijelo bez duše. Baš onaj element koji je nekoć stvorio snagu muslimanskog svijeta, bio je sada odgovoran za njegovu slabost: islamsko društvo bilo je izgrađeno, od samog početka, samo na religijskim temeljima, a slabljenje tih temelja je nužno oslabilo kulturnu strukturu - i možda bi moglo dovesti do njegovog konačnog nestanka.

Što sam više shvaćao kako su stvarna i kako neizmjerno praktična učenja islama, ta je žudnja postajala moje promišljanje o tome zašto su muslimani napustili njihovu punu primjenu u praktičnom životu. Raspravljao sam o tom pitanju s mnogim umnim muslimanima, u skoro svim zemljama između Libijske pustinje i Pamira, između Bosfora i Arapskog mora. To je postalo skoro opsjednuće, koje je konačno zasjenilo moje svako drugo zanimanje u svijetu islama. To je promišljanje stalno postajalo naglašenije, sve dok nisam, ja, nemusliman, počeo razgovarati s muslimanima s pozicije branitelja islama od njihova nehaja i njihove lijenosti. Taj osobni razvoj tkao se u

meni neprimjetno, sve dok mi jednoga dana - bila je jesen 1925., u afganistanskim brdima - jedan mladi pokrajinski upravljač ne reče: „Ali vi jeste musliman, samo vi to ne znate.” Bio sam zabezeknut tim riječima, pa sam zašutio. Ali, kad sam se opet vratio u Evropu 1926. godine, shvatio sam da je jedina logička posljedica mog stava - da prihvatim islam!

Toliko o okolnostima kako sam postao muslimanom. Od tada su me uvijek iznova pitali: „Zašto ste prihvatili islam? Što vas je posebno privuklo...?” - moram priznati da nema nikakav pojedinačan, izdvojen i zadovoljavajući odgovor. Nije bilo nikakvo posebno učenje koje me je privuklo, nego čitava čudesna, neobjašnjiva, koherentna struktura moralnog učenja i praktičnog životnog programa. Ne bih mogao reći, čak ni sada, koji mi se njegov aspekt više sviđa od bilo kojeg drugog. Islam mi je izgledao kao savršeno arhitektonsko djelo. Svi su njegovi dijelovi skladno koncipirani, da upotpunjavaju i podržavaju jedan drugog: ništa nije suvišno i ništa ne manjka a rezultat je struktura apsolutne ravnoteže i potpune smirenosti. Možda je baš taj osjećaj, da je sve u učenjima i postulatima islama „na svom mjestu“, proizveo u meni najsnažniji dojam. Moguće da je, uz taj glavni, bilo i drugih dojmova, koje mi je danas teško analizirati. Najposlije, to je pitanje ljubavi, a ljubav je složena od brojnih inačica; naših želja i naše usamljenosti, naših uzvišenih ciljeva i naših mahana, naše snage i naših slabosti. Tako je bilo i sa mnom. Islam je ušao u mene šutke i potajno, ali - zauvijek.

Od tada sam se trudio, koliko god sam mogao, naučiti više o islamu. Proučavao sam Kur'an i Poslanikovu Predaju. Studirao sam jezik islama i njegovu povijest, a i dosta od onoga što je bilo napisano o njemu i protiv njega. Proveo sam skoro šest godina u Hidžazu i Nedždu, pretežno u Mekki i Medini, kako bih mogao doživjeti nešto od izvorne okolice u kojem je tu religiju naučavao Poslanik Arapin. Pošto je Hidžaz sastajalište muslimana iz mnogih zemalja, bio sam u prilici upoznati većinu različitih religijskih i društvenih gledišta u današnjem islamskom svijetu. Ta. su proučavanja i uspoređivanja proizvela u meni čvrsto uvjerenje da je islam, kao duhovna i društvena pojava, još uvijek, usprkos svim zaprekama prouzrokovanim greškama muslimana, daleko

najveća pokretačka sila koju je čovječanstvo ikada upoznalo; čitavo moje zanimanje usredotočilo se, od tada, na problem njegove obnove.

Ova knjižica je skroman doprinos tom velikom cilju. Ona ne pretendira biti nepristran pregled stvari: to je iskaz u slučaju, kakav jest: slučaj islama u odnosu na zapadnu civilizaciju. Ona nije pisana za one kojima je islam samo jedan od mnogih, manje ili više korisnih, pomoćnih sredstava za društveni život, već prije za one u čijim srcima još živi iskra plamena koji je gorio u srcima Poslanikovih Pratilaca - plamen koji je jednom učinio islam tako velikim kao društveni poredak i kao kulturno postignuće.

OTVORENI PUT ISLAMA

Jedna od najznačajnijih parola sadašnjeg doba je „osvajanje prostora“. Razvijena su sredstva komunikacija, koja su daleko nadmašila snove ranijih pokoljenja; ta nova sredstva stavila su u pokret mnogo brži i sveobuhvatniji prijenos dobara nego ikada prije u povijesti čovječanstva. Rezultat tog razvoja je ekonomska međuzavisnost naroda. Nijedan narod (nacija) ili skupina ne može sebi dopustiti da ostane po strani od ostalog svijeta. Ekonomski razvoj je prestao biti lokalnim. Obilježje mu je - globalnost. On se ne osvrće, barem u svojoj tendenciji, na političke i geografske udaljenosti. On nosi sa sobom, a to je vjerovatno čak važnije od čisto materijalne strane problema, stalno rastuću potrebu prijenosa ne samo roba nego i misli i kulturnih vrijednosti. Ali, dok ove dvije sile, ekonomska i kulturna, često idu ukorak, postoji razlika u njihovim dinamičkim pravilima. Elementarni zakoni ekonomske nauke traže da razmjena dobara između naroda bude uzajamna; to znači da nijedan narod ne može djelovati samo kao kupac, a da drugi uvijek bude prodavač; na koncu svaki od njih mora igrati obje uloge istovremeno, dajući i uzimajući jedan od drugoga, bilo izravno ili posredstvom drugih sudionika u igri ekonomskih sila. Ali na kulturnom polju ovo željezno pravilo razmjene nije nužnost, barem ne uvijek vidljiva; to znači, prijenos ideja i kulturnih utjecaja ne temelji se nužno na principu „daj i uzmi“. U naravi ljudskoj je da nacija i civilizacija, koje su politički i ekonomski krepke, snažno privlače slabije i manje aktivne zajednice, pa na njih utječu u intelektualnoj i društvenoj sferi a da same ne budu pod utjecajem. Takva je situacija danas u pogledu odnosa između Zapadnog i muslimanskog svijeta.[1]

---

[1] Ideju "kupovanja" i "prodaje" u kulturnom smislu i negativnu ulogu sadašnjeg muslimanskog svijeta u tom pogledu, kasnije je preuzeo i dalje razvio ugledni alžirski pisac, rahmetli Malik bin Nabi, koji je naglasio činjenicu - prvi put istaknutu u ovoj knjizi - da su muslimani, izgubivši svoju nekadašnju kreativnost, postali ne samo potpuno ovisni o zapadnim dobrima nego su isto tako postali puki "kupci" zapadne tehnologije i organizacijskih metoda, kao i zapadnih društvenih i

S gledišta povijesnog promatrača, snažni, jednostavni utjecaj koji zapadna civilizacija vrši na muslimanski svijet, bez obzira da li to sami muslimani priznaju ili ne, ne predstavlja nikakvo iznenađenje, jer je to posljedica dugog povijesnog procesa za koji postoji i drugdje nekoliko analogija. Ali dok historičar, budući da se bavi samo promatranjem, može biti zadovoljan, za nas muslimane problem ostaje neriješen. Za nas koji nismo samo zainteresirani promatrači, nego i stvarni sudionici u toj drami - za nas koji se smatramo sljedbenicima poslanika Muhammeda - problem ustvari tu tek počinje. Mi vjerujemo da islam, za razliku od drugih religija, nije samo duhovni stav uma, prilagođenog različitim kulturnim okvirima, nego samodostatan kulturni krug i društveni sistem jasno definiranih obilježja. Kad strana civilizacija, kao što je slučaj danas, širi svoje značenje u našu sredinu i dovodi do stanovitih promjena u našem vlastitom kulturnom organizmu, moramo biti načisto s tim da li taj strani utjecaj ide u smjeru naših vlastitih kulturnih mogućnosti ili protiv njih: da li djeluje kao okrepljujući serum u tijelu islamske kulture, ili kao otrov.

Odgovor na to pitanje može se naći samo analizom. Moramo otkriti motive sila obiju civilizacija - islamske i savremene zapadne - a onda istražiti dokle je moguća saradnja među njima.

A pošto je istamska bitno religijska, moramo prije svega, pokušati definirati opću ulogu religije u ljudskom životu.

Ono što nazivamo religiozan stav jeste, naravno, posljedica čovjekove intelektualne i biološke konstitucije. Čovjek nije kadar objasniti sam sebi tajnu života, tajne rođenja i smrti, tajne beskonačnosti i vječnosti. Njegovo rasuđivanje se zaustavlja pred nesavladivim zidovima. On, prema tome, može učiniti samo dvije stvari. Jedna je da odustane od svih pokušaja razumijevanja života kao cjelokupnosti. U tom će se slučaju oslanjati na očevidnost vanjskog iskustva i ograničiti svoje zaključke na njihovu sferu. Tako će biti u stanju razumjeti pojedinačne fragmente života, koji mogu rasti u broju i

---

političkih koncepata a da pri tome nisu postali i "prodavači", tj. bez prenošenja ikakvih svojih, vlastitih pozitivnih impulsa Zapadu zauzvrat.

jasnoći brzo ili sporo, u sukladnosti s „porastom“ ljudskog znanja o Prirodi, ali će to ipak uvijek ostati samo fragmenti - shvaćanja same cjelokupnosti ostat će izvan metodološke opreme ljudskog razuma. To je put kojim idu prirodne znanosti.

Druga mogućnost - koja može egzistirati usporedno sa znanstvenom - put je religije. Ona vodi čovjeka, pomoću unutarnjeg, poglavito intuitivnog iskustva, do prihvatanja jedinstvenog objašnjenja života na pretpostavci da postoji Vrhovna Stvaralačka Moć, koja upravlja svemirom u skladu s nekim smišljenim planom iznad i izvan ljudskog shvaćanja. Kao što rekosmo, ta koncepcija nužno ne odvraća čovjeka od istraživanja činjenica i fragmenata života koji se nude za vanjsko opažanje, te postoji inherentan antagonizam između vanjske (znanstvene) i unutarnje (religijske) percepcije. Ali, ta posljednja je, zapravo, jedina spekulativna mogućnost poimanja života kao jedinstva bića i pokretačke sile; ukratko, kao neke dobro uravnotežene, skladne cjeline. Iskaz „skladan“, premda vrlo zloupotrebljavan, izuzetno je važan u vezi s ovim, budući da on implicira odgovarajući odnos u samom čovjeku. Religiozno ljudsko biće zna da sve što se događa njemu i u njemu ne može nikada biti posljedica slijepe igre sila, bez svijesti i svrhe; on vjeruje da je to samo posljedica Božije svjesne volje i, prema tome, organski čini cjelinu s univerzalnim planom. Na taj način čovjek je u mogućnosti da riješi gorki antagonizam između ljudskog Ja i objektivnog svijeta činjenica i pojava nazvanih Priroda. Ljudsko biće, sa svim zamršenim mehanizmima svoje duše, sa svim svojim željama i strahovanjima, svojim osjećanjima i svojim spekulativnim neizvjesnostima, nalazi se suočen s Prirodom u kojoj su dobrostivost i okrutnost, sigurnost i opasnost pomiješane na čudesan, neobjašnjiv način, potpuno različit od metode i strukture ljudskog uma. Nikada čisto intelektualna filozofija ili eksperimentalna znanost nisu bile u stanju riješiti taj konflikt. To je upravo ta tačka gdje nastupa religija.

U svjetlu religijske percepcije i iskustva, ljudsko, samosvjesno Ja i nijema, prividno neodgovorna Priroda, dovode se u odnos duhovnog sklada, jer su oboje, individualna svijest čovjeka i Prirode koja ga okružuje i koja je u njemu, samo koordinirane, mada različite, manifestacije jedne te iste Stvaralačke volje. Neizmjerna korist koju

religija pruža čovjeku jeste u spoznaji da je on, a nikada to ne prestaje biti, dobro planirana jedinka u vječnom kretanju Stvaranja, određeni dio beskonačnog organizma univerzalne sudbine. Psihološka posljedica te koncepcije je dubok osjećaj duhovne sigurnosti - ona ravnoteža između nade i strahovanja koje razlikuje pozitivno religioznog čovjeka - kakva god da je njegova religija - od nereligioznog.

Ta temeljna pretpostavka, zajednička je svim velikim religijama, ma kakve da su njihove posebne doktrine; a isto tako im je zajednički moralni poziv čovjeku da se preda očitoj Volji Božijoj. Ali islam, i samo islam, ide dalje od ovog teorijskog objašnjenja i savjetovanja. On nas ne samo uči da je čitav život u biti jedinstvenost - zato što potječe iz Božanske Jednoće - nego pokazuje i praktičan put koji svaki od nas može ostvariti, u granicama svog individualnog, zemaljskog života, jedinstvenost Ideje i Akcije kako u svom biću, tako i u svojoj svijesti. Da bi postigao taj vrhovni cilj života, čovjek u islamu nije prisiljen odreći se svijeta, nikakve strogosti nisu potrebne da se otvore tajna vrata ka duhovnom pročišćenju; nije potreban nikakav pritisak na duh da vjeruje u nerazumljive dogme da bi se postiglo spasenje. Takvi su zahtjevi potpuno strani islamu, jer on nije ni mistična doktrina ni filozofija. Islam je jednostavno program života u skladu sa „zakonima prirode“, koje je Bog odredio Svom stvaranju; njegovo vrhunsko dostignuće je potpuna koordinacija duhovnih i materijalnih aspekata ljudskog postojanja. U učenjima islama oba ova aspekta ne samo da su „pomirena“ jedan s drugim, u smislu da ne ostaje nikakav inherentan sukob između tjelesnog i moralnog bića čovjeka, već se insistira na činjenici njihove koegzistencije i stvarne nerazdvojivosti kao prirodnog temelja života.

Ono je, mislim, razlog za svojstven oblik islamske molitve, u kojoj su duhovna koncentracija i neki tjelesni pokreti međusobno koordinirani. Neprijateljski kritičari islama često odabiru taj način molitve kao dokaz svojih tvrdnji da je islam religija formalizma i spoljašnosti. A, zapravo, ljudi drugih religija, koji su navikli jasno razdvajati „duhovno“ od „tjelesnog“ skoro na isti način kao što mljekar razdvaja vrhnje od mlijeka, ne mogu lahko shvatiti da u neobranom mlijeku islama oba ova sastavna dijela, premda različita po svom

sastavu, skladno žive i zajedno se ispoljavaju. Drugim riječima, islamska se molitva sastoji od mentalne koncentracije i tjelesnih pokreta, zato što je i sam ljudski život takvog sastava i što se od nas očekuje da se Bogu približimo cjelinom svih sposobnosti kojima nas je On obdario.

Daljnja ilustracija toga stava može se vidjeti u uvođenju tavafa, ceremonije obilaženja Kabe u Mekki. Pošto je neizbježna obaveza svakog ko uđe u Sveti Grad obići Kabu sedam puta i pošto je pridržavanje te naredbe jedna od triju najbitnijih tačaka hodočašća Mekke, možemo se s pravom upitati: Šta je smisao tog čina? Zar je nužno izražavati pobožnost na takav formalističan način?

Odgovor je potpuno očit. Ako se okrećemo u krugu oko nekog predmeta, mi time ustanovljujemo taj predmet kao središnju tačku svoje akcije. Kaba, prema kojoj svaki musliman okreće svoje lice u molitvi, simbolizira Jednoću Boga. Tjelesno kretanje hodočasnika kod tavafa simbolizira aktivnost ljudskog života. Prema tome, tavaf uključuje ne samo naše pobožne misli, nego uključuje i naš praktični život, naše akcije i naša nastojanja moraju imati ideju Boga i Njegove Jedinosti kao svoje središte - u skladu s riječima Časnog Kur'ana:

„I reci im da sam stvorio nevidljiva bića i ljude samo zato da bi Me mogli /spoznati/ i obožavati.“ (51:56)

Prema tome, pojam „obožavanja“ u islamu je različit u odnosu na bilo koju drugu religiju. Ovdje to nije ograničeno na čisto pobožne postupke, npr. molitve ili post, nego se prostire i preko čitavog čovjekova praktičnog života. Ako predmet našeg života kao cjeline treba biti obožavanje Boga, mi nužno moramo smatrati ovaj život, u totalitetu svih njegovih aspekata, kao složenu moralnu odgovornost. Prema tome, sve naše aktivnosti, čak i one naizgled trivijalne, moramo izvoditi kao čin obožavanja; tj. izvedene svjesno kao nešto što sačinjava dio Božijeg univerzalnog plana. Takvo stanje stvari je za čovjeka prosječnih sposobnosti dalek ideal: ali zar nije svrha religije da ostvari ideal?

Stajalište islama u tom je pogledu jasno. On nas, prvo, uči da je stalno obožavanje Boga u svim raznolikim aktivnostima ljudskog života, upravo smisao života; i drugo, da postizanje ove svrhe ostaje nemoguće sve dok svoje živote dijelimo na dva dijela, duhovni i materijalni: oni moraju biti spojeni zajedno u našoj svijesti i našim aktivnostima, u harmoničnu cjelinu. Naš pojam Božije Jednoće mora se odražavati u našem vlastitom stremljenju prema koordinaciji i unifikaciji različitih aspekata našeg života.

Logična posljedica tog stava jeste daljnja razlika između islama i svih drugih meni poznatih religijskih sistema. Valja zapaziti u stvari da se islam, kao učenje, bavi definiranjem ne samo metafizičkih odnosa između čovjeka i Tvorca, nego isto tako - i s jedva manjim insistiranjem - zemaljskim odnosima između individue i njegove društvene okoline. Zemaljski život ne smatra se samo praznom ljuskom, beznačajnom sjenom Budućeg Svijeta, već je on sam po sebi potpuna, pozitivna cjelina. Samo Bog je Jednoća ne samo u bivstvu, nego i u svrsi; i, prema tome, Njegovo stvaranje je također jedinstvo, u svrsi svakako a možda i u biti.

Svijest o Bogu, u širem smislu kako sam upravo objasnio, predstavlja, prema islamu, smisao ljudskog života. I upravo nam samo ta koncepcija pokazuje na mogućnost da čovjek postigne savršenstvo u svom individualnom zemaljskom životu. Od svih religijskih sustava, samo islam deklarira da je individualno savršenstvo moguće u našem zemaljskom postojanju. Islam ne odgađa to ispunjenje do potiskivanja tzv. tjelesnih želja, kao što to čini kršćansko učenje, niti obećava neprekidan lanac ponovnih rađanja na progresivno višim razinama, kao u slučaju hinduizma; niti se slaže s budizmom, prema kojem se savršenstvo i spasenje može postići samo uništenjem individualnog Ja i njegovih emocionalnih veza sa svijetom. Ne - islam je jasan u tvrdnji da čovjek može postići savršenstvo u svom zemaljskom, individualom životu potpuno koristeći sve svoje prirodne darove i ovosvjetske mogućnosti.

Da bismo izbjegli nesporazum, izraz savršenstvo treba definirati u smislu u kojem se ovdje koristi. S obzirom na ljudska, biološka

ograničenja bića, mi nipošto ne možemo razmatrati ideju apsolutnog savršenstva, zato što Apsolutno pripada samo području Božijih atributa. Ljudsko savršenstvo, u svom pravom psihološkom i moralnom smislu, mora nužno imati relativno i strogo ograničeno značenje. Ono ne implicira posjedovanje svih zamislivih dobrih svojstava, čak niti progresivno postizanje novih svojstava izvana, nego samo razvoj već postojećih, pozitivnih svojstava individue na takav način da ojačaju njezine prirođene ali inače neiskorištene moći. Uslijed prirodne raznolikosti životnih fenomena, prirođena svojstva čovjeka razlikuju se u svakom individualnom slučaju. Bilo bi zato besmisleno pretpostavljati da bi sva ljudska bića morala, ili čak mogla, težiti prema istom 'tipu' savršenstva - upravo kao šta bi bilo besmislena očekivati da savršen trkaći konj i savršen za vuču posjeduje tačno ista svojstva. Oba mogu biti individualno savršena i zadovoljavajuća, ali će oni biti različita, zato što su njihove izvorne osobine različite. Slična je stvar s ljudskim bićima. Ako bi savršenstvo trebalo biti standardizirano u specifičnom „tipu“ - kao što kršćansvo čini u tipu asketskog sveca - ljudska bi se bića morala odreći, ili potisnuti, ili izmijeniti sve svoje individualne različitosti. Ali, to bi, jasno, kršilo Božanski zakon individualnih razlika koji dominira čitavim životom na zemlji. Zato islam, koji nije religija represije, dopušta čovjeku vrlo široke granice u njegovoj osobnoj i društvenoj egzistenciji, tako da različita svojstva, temperament i psihološke naklonosti različitih individua mogu naći svoje vlastite puteve k pozitivnom razvoju u skladu s njihovim individualnim predispozicijama. Prema tome, čovjek može biti asketa, ili može uživati punu mjeru svojih senzornih mogućnosti u zakonskim granicama; on može biti nomad koji luta pustinjom, bez hrane za sutra, ili bogat trgovac okružen svojim dobrima; sve dok se on iskreno i svjesno potčinjava zakonima koje je Bog uspostavio, on je slobodan oblikovati svoj osobni život prema onom obliku koji mu vlastitu narav određuje. Dužnost mu je da uradi najbolje što može kako bi mogao slaviti životni dar koji mu je njegov Stvoritelj podario: i da pomaže svojim bližim, pomoću svog vlastitog razvoja u njihovim duhovnim, društvenim i materijalnim nastojanjima. Ali oblik njihovog individualnog života nije ni na kakav način utvrđen nekim pojedinačnim standardom. On je

slobodan izvršiti svoj izbor između svih beskonačnih mogućnosti koje su mu otvorene. Temelj tog „liberalizma“ u islamu valja tražiti u poimanju čovjekove izvorne naravi i njezine izvorne dobrote. Suprotno kršćanskoj ideji da je čovjek rođen grješan, ili učenjem hinduizma da je on izvorno nizak i nečist pa mora mučno posrtati kroz dugi niz seoba prema konačnom cilju savršenstva, islamsko učenje tvrdi da je čovjek rođen čistim i - u smislu kako je gore objašnjeno - potencijalno savršenim.

Rečeno je u Kur'anu Časnom:

„Uistinu, Mi stvaramo čovjeka u najboljem obliku“

- ali u istom dahu Kur'an nastavlja:

„...a zatim ga dovodimo u najniži mogući, izuzimajući samo one koji uzvjeruju i čine dobra djela.“ (95:4-6)

U citiranim ajetima izražena je doktrina da je čovjek izvorno dobar i čist; i, osim toga, da nevjerovanje u Boga i odsustvo dobrih djela može razoriti njegovo izvorno savršenstvo. S druge strane, čovjek može zadržati, ili ponovno zadobiti, to izvorno, individualno savršenstvo, ako svjesno shvati Božiju Jednoću i potčini se Njegovim zakonima. Odatle, prema islamu, zlo nije nikada suštinsko ili čak izvorno; ono je tečevina čovjekovog svjesnog života, a posljedica je zloupotrebe prirođenih, pozitivnih svojstava kojim Bog obdaruje svako ljudsko biće. Ta svojstva su, kao što je ranije rečeno, različita kod svake osobe, ali uvijek potencijalno savršena u sebi; njihov je puni razvoj moguć u razdoblju čovjekovog individualnog života na zemlji. Mi prihvatamo kao gotovu činjenicu da će nam život poslije smrti, zahvaljujući svojim potpuno izmijenjenim uvjetima osjećanja i opažanja, dati druga, potpuno nova svojstva i sposobnosti koje će učiniti mogućim dalje napredovanje ljudske duše: ali to se tiče samo našeg budućeg života. U ovom zemaljskom životu, isto tako, islamsko učenje jasno tvrdi da mi - svaki od nas - možemo postići punu mjeru savršenstva razvijajući pozitivna, već postojeća obilježja od kojih se sastoje osobnosti.

Od svih religija, samo islam omogućuje čovjeku da uživa potpun opseg svoga zemaljskog života bez popratnog gubljenja svoje duhovne orijentacije. Kako je to potpuno različito od kršćanske koncepcije! Prema kršćanskoj dogmi, čovječanstvo posrće pod nasljednim grijehom koji su počinili Adam i Eva i zato se na čitav ljudski život gleda barem u dogmatskoj teoriji - kao na sumornu dolinu tuge.

To je bojno polje dviju suprotstavljenih sila: Zla, koje predstavlja Sotona, i Dobra, koje predstavlja Isus Krist. Tjelesnim iskušenjima Sotona pokušava spriječčiti kretanje ljudske duše prema vječnom sv jetlu; dok duša pripada Kristu, tijelo je igralište sotonskih utjecaja. To se može izraziti drukčije: svijet Materije je u biti sotonski, dok je svijet Duha božanski i dobar. Sve u ljudskoj prirodi što je materijalno, ili „puteno“, kako to kršćanska teologija radije naziva, izravan je rezultat Adamovog prihvaćanja savjeta paklenog Princa Tame i Materije. Zato, da bi se postiglo spasenje, čovjek mora okrenuti svoje srce od ovoga svijeta putenosti prema budućem, duhovnom svijetu gdje se „prvi grijeh“ iskupljuje Kristovom žrtvom na Križu.

Čak ako se u praksi i ne pridržava dogme - a nikad se nije ni pridržavalo - samo postojanje takvog učenja nastoji proizvesti trajni osjećaj opterećenja savjesti kod religijski naklonjenog čovjeka. On se koleba između budućeg poziva da zanemari ovaj svijet i prirodnog poriva svog srca da živi i da se raduje životu. Sama ideja o neizbježnom, zato što je naslijeđen, grijehu i o njegovom mističnom - prosječnom razumu shvatljivom - iskupljenju kroz Isusovu patnju na križu, postavlja prepreku između čovjekove duhovne čežnje i njegovih legitimnih ovosvjetskih želja.

U islamu ne poznajemo nikakav „prvi grijeh“; smatramo takav koncept suprotnim ideji o Božijoj pravednosti. Bog ne poziva na odgovornost dijete za djela roditelja; kako bi, onda, On mogao pozivati na odgovornost ona bezbrojna pokoljenja čovječanstva za grijeh nepokornosti koji su počinili njihovi daleki preci? Moguće je nesumnjivo konstruirati filozofska objašnjenja te čudne pretpostavke, ali će to za nesofisticirani razum uvijek ostati isto toliko umjetno i nezadovoljavajuće kao i koncept samog Trojstva. A pošto nema

nikakvog nasljednog grijeha, nema isto tako ni univerzalog iskupljenja čovječanstva u učenjima islama. Iskupljenje i osuda su individualni. Svaki musliman je svoj iskupitelj, on nosi sve mogućnosti duhovnog uspjeha ili promašaja u svom vlastitom srcu. U Kur'anu se o čovjeku kaže:

„U njegovu korist će biti štogod dobra uradi, a protiv njega štogod zla uradi.“ (2:286)

Jedan drugi ajet kaže da:

„Niko neće nositi tuđi teret.“ (53:39)

Ali, ako islam ne dijeli ono sumorno gledište o životu kako je izraženo u Paulinskom kršćanstvu, on nas ipak uči da ne pripisujemo zemaljskom životu onu pretjeranu vrijednost koju mu pripisuje savremena zapadna civilizacija. Dok kršćansko gledište implicira da je zemaljski život loš posao, savremeni Zapad - za razliku od kršćanstva - obožava život na isti način kao što proždrljivac obožava svoju hranu; on je guta, ali nema poštovanja prema njoj. Islam, s druge strane, gleda na zemaljski život sa spokojstvom i poštovanjem. On ga ne obožava, nego ga smatra organskim stupnjem na našem putu ka višoj egzistenciji. Ali baš zbog toga, što je to jedan stupanj, i to posebni stupanj, čovjek nema pravo prezirati ili čak potcjenjivati vrijednosti svog zemaljskog života. Naše putovanje kroz ovaj svijet je nužan, pozitivan dio u Božijem planu. Čovječiji život je, prema tome, od ogromne vrijednosti; ali mi ne smijemo nikada zaboraviti da je on čisto instrumentalna vrijedoost. U islamu nema mjesta materijalističkom optimizmu savremenog Zapada koji kaže: „Moje kraljevstvo je samo od ovoga svijeta.“ - niti preziru života kršćanske izreke: „Moje kraljevstvo nije od ovoga svijeta“. Islam ide srednjom linijom. Kur'an nas uči da molimo:

„O Uzdržavatelju naš! Podari nam dobro na ovome svijetu i dobro u životu budućem.“ (2:201)

Prema tome, puno poštovanje ovoga svijeta i svega što on nudi nije nužno opterećenje za naše duhovne težnje. Cilj svih naših praktičnih aktivnosti treba uvijek biti stvaranje i održavanje takvih osobnih i društvenih uvjeta koji bi mogli pridonositi razvoju moralne

snage kod ljudskih bića. U skladu s tim načelom, islam čovjeka vodi k svijesti o moralnoj odgovornosti u svemu što čini, bilo velikom ili malom. Dobro znana naredba Evanđelja: „Ustupi caru što pripada caru, a Bogu što pripada Bogu“, nema mjesta u teološkoj strukturi islama, po kojoj se, prvo, sve smatra da pripada Bogu i, drugo, zato što islam ne dopušta postojanje sukoba između moralnih i društveno-ekonomskih zahtjeva našeg života. U svemu može biti samo jedan izbor: izbor između onoga što je Pravo i šta je Krivo - a ništa između. Otuda snažno insistiranje na akciji, kao neophodnom elementu moralnosti. Svaki musliman ponaosob treba se smatrati u stanovitoj mjeri osobno odgovornim za sva zbivanja oko sebe, i treba težiti uspostavljanju Pravičnosti i uklanjanju Nepravde u svako doba i u svakom smjeru. Podršku takvu stavu može se naći u kur'anskom ajetu:

„Vi ste zaista najbolja zajednica ikada stvorena za /dobro/ čovječanstva; vi propisujete činjenje onoga što je pravo i zabranjujete činjenje onoga što je krivo.“ (3:110)

To je moralno opravdanje krepkog aktivizma islama, opravdanje ranih islamskih osvajanja i njegova tzv., „ekspanzionizma“. Jer svijet islama bio je nekoć ekspanzionistički, ako baš insistiramo na primjeni tog termina; ali ta vrsta aktivizma nije bila podstaknuta željom za dominacijom; on nije imao ništa s ekonomskim i nacionalnim uzdizanjem ili gramzljivošću da bi se povećala muslimanska udobnost na štetu drugih ljudi; niti je ikada značio prisilno uvođenje nevjernika u krilo islama. On je samo značio, kao što i danas znači, izgradnju svjetskog sustava za najbolji mogući duhovni razvitak čovjeka. Jer, prema učenjima islama, moralno znanje automatski nameće čovjeku moralnu odgovornost. Puko platonsko razlikovanje „pravičnosti“ od „nepravde“, gruba je nemoralnost sama po sebi, jer moralnost živi i umire s ljudskim nastojanjem da ustanovi njezinu pobjedu na zemlji.

DUH ZAPADA

U prethodnom poglavlju pokušali smo dati opći pregled moralnih temelja islama. Odmah uviđamo da je islamska civilizacija bila najpotpuniji oblik teokracije koji je povijest ikada upoznala.[2] U islamu, duhovna promišljanja stoje iznad svega i čine sadržaj svega. Ako usporedimo taj stav s onim u zapadnoj civilizaciji, impresionira nas ogromna razlika u nazorima na svijet.

Savremeni je Zapad vođen, u svojim aktivnostima i nastojanjima skoro isključivo promišljanjima o praktičnoj korisnosti i dinamičkom razvoju. Njegov inherentni cilj je eksperimentiranje s mogućnostima života ne pripisujući mu neku njegovu vlastitu moralnu realnost. Za savremenog Evropljanina ili Amerikanca, pitanje smisla i svrhe života odavno je izgubilo svaki praktični značaj. Važno mu je samo pitanje koji oblik život može poprimiti i da li ljudska rasa napreduje prema konačnom ovladavanju Prirodom. Na to posljednje pitanje savremeni zapadnjak odgovara potvrdno; međutim musliman-vjernik ne čini tako. U Kur'anu Bog kaže Ademu i njegovoj rasi:

„Pazi, upravo ću na Zemlji namjestiti nekoga ko će je naslijediti.“ (2:30)[3]

---

[2] *Želio bih naglasiti da izraz teokracija ne koristim u onom smislu u kojem ga se obično shvaća na Zapadu. Na temelju svojih vlastitih povijesnih iskustava, zapadnjaci identificiraju "teokraciju" s političkom moći koju ispoljava etablirana crkvena organizacija - u njihovom slučaju, srednjevjekovna kršćanska crkva i njezina svećenička hijerarhija. Islam, s druge strane, ne dopušta nikakvo "svećenstvo" ili "kler" i, prema tome, nikakvu instituciju usporedivu s Kršćanskom crkvom. Prema tome, kad god mi muslimani govorimo o "teokraciji", mi ne mislimo - niti smijemo misliti - ni o čemu drugom, osim o društveno-političkoj strukturi u kojoj se cijelo zakonodavstvo u krajnjoj Iiniji temelji na onome što smatraino Božanskim zakonom, tj. Šerijat islama. (Usporedi u ovom pogledu poglavlje "Terminologija i historijski precedent" u mojoj knjizi* "Načela države i vlasti u islamu")

[3] Za ovaj prijevod kur'anskog ajeta, vidi primjedbu 22 na str. 8. mog prijevoda *Poruka Kur'ana*.

To očito znači da je čovjek određen da vlada na Zemlji i da napreduje. Ali, postoji velika razlika između islamskog i zapadnjačkog gledišta u pogledu kvalitete ljudskog progresa. Savremeni Zapad vjeruje u mogućnost progresivnog moralnog i društvenog poboljšanja čovječanstva, u njegovom kolektivnom smislu, pomoću praktičnih postignuća i uz razvoj znanstvene misli. Međutim, islamsko stanovište je dijametralno suprotno toj zapadnoj, materijalističko-dinamičkoj koncepciji čovječanstva.

Islam smatra duhovne mogućnosti kolektivnog bića „čovječanstva“ statičkom veličinom: kao nešto što je konačno usađeno u samu strukturu ljudske naravi kao takve. Islam nijee nikada uzeo za gotovo, kao što to čini Zapad, da je ljudska narav - u svom općem supraindividualnom smislu - podložna procesu progresivne promjene i poboljšanja slično rastu drveta: jednostavno zato što islam počiva na premisi da temelj te naravi, ljudska duša, nije biološka veličina. Fundamentalna greška savremene zapadne misli, da smatra povećanje materijalnog znanja i udobnosti identičnim moralnom poboljšanju čovječanstva, izvire iz jednako fundamentalne greške primjenjivanja bioloških mjerila na ne-biološke činjenice. U korijenu toga leži savremeno zapadno nevjerovanje u postojanje onoga što podrazumijevamo pod pojmom duša. Islam, budući da je utemeljen na nadiskustvenim zamislima, smatra dušu realnošću izvan svake sumnje. Iako nisu suprotstavljeni jedan drugom, materijalni progres i duhovni progres nisu jedno te isto mada se odnose na dva jasno različita - iako komplementarna - aspekta ljudskog života: a ova dva oblika progresa ne ovise nužno jedan o drugom. Ona se mogu, ali ne moraju uvijek, razvijati istodobno.

Dok jasno uvažava mogućnost i snažno ustrajava na poželjnosti vanjskog, tj. materijalnog - progresa čovječanstva kao kolektivnog tijela, islam izrazito poriče mogućnost duhovnog poboljšanja čovječanstva kao cjeline pomoću njegovih kolektivnih dostignuća. Dinamički element duhovnog poboljšanja ograničn je na individualno biće, a jedina moguća krivnja duhovnog i moralnog razvoja je ona između rođenja i smrti svake pojedine individue. Mi ne možemo nikako ići prema savršenom kao kolektivno tijelo. Svaki čovjek (dakle

pojedinačno) mora težiti prema duhovnom cilju kao individua i svako mora početi i završiti sa samim sobom.

Taj odlučni individualistički pogled na duhovnu sudbinu čovjeka ima protutežu, samo posredno potkrijepljenu u strogom islamskom shvaćanju društva i društvene saradnje. Dužnost društva je da uredi vanjski život na takav način da pojedina osoba nađe što je moguće manje prepreka, a što je moguće više poticaja u svojim duhovnim nastojanjima. To je razlog zašto se islamsko pravo, Šerijat bavi ljudskim životom kako s njegove duhovne, tako i s njegove materijalne strane, i to u njegovim individualnim a i socijalnim aspektima.

Takva koncepcija, kao što sam prije rekao, moguća je samo na temelju pozitivnog vjerovanja u postojanje ljudske duše i, prema tome, u nadnaravnu svrhu svojstvenu ljudskom životu.

Za savremenog zapadnjaka s nemarnim poluporicanjem postojanja duše, pitanje svrhe u ljudskom životu nema više nikakav praktični značaj. On je napustio sve nadnaravne spekulacije i prom.išljanja.

Ono što nazivamo religijskim stavom uvijek se temelji na vjerovanju da postoji sveobuhvatni, nadnaravni moralni zakon i da smo mi, ljudska bića, dužni potčiniti se njegovim zapovijedima. Međutim savremena zapadna civilizacija ne priznaje nužnost čovjekova potčinjavanja bilo čemu, osim ekonomskim, socijalnim ili nacionalnim zahtjevima. Njeno stvarno božanstvo nije duhovne vrste: ono je Udobnost. A njena stvarna, živa filozofija izražena je u Volji za Moći zbog same moći. Oboje je naslijeđeno od stare rimske civilizacije.

Spominjanje rimske civilizacije kao genetski (barem u odredenoj mjeri) odgovorne za materijalizam savremenog Zapada, može izgledati čudno onim koji su čuli često poredenje Rimskog carstva sa starim Islamskim carstvom. Kako, onda, može biti tako naglašena razlika između temeljnih koncepcija islama i savremenog Zapada, ako su u prošlosti politička izražavanja obiju bila srodna? Jednostavan odgovor je da one stvarno nisu bile srodne. To, popularno,

često citirano poređenje je jedno od mnogih povijesnih otrcanih fraza s kojim površno poluznanje hrani duhove sadašnjeg zapadnog naraštaja. Nema ništa zajedničkog između Islamskog carstva i Rimskog carstva, osim činjenice da su se oba prostirala preko golemih područja i heterogenih naroda - jer za vrijeme cijelog njihovog postojanja ova dva carstva su bila pokretana potpuno različitim pobudnim, motivacijskim silama i trebala su, takorekavši, ispuniti različite historijske ciljeve: čak i u morfološkom pogledu zapažamo goleme razlike između Islamskog i Rimskog carstva. Rimsko carstvo je trebalo skoro hiljadu godina da postigne svoju punu geografsku rasprostranjenost i političku zrelost, dok je Islamsko carstvo nastalo brzo i izraslo do svoje punoće u kratkom razdoblju od oko svega osamdeset godina. Što se tiče njihovih odgovarajućih raspada, razlika je čak još poučnija. Pad Rimskog carstva, konačno zapečaćen seobama Huna i Gota, dogodio se za vrijeme jednog jedinog stoljeća, a izveden je tako potpuno da od njega nije ništa ostalo, osim literarnih i arhitektonskih djela. Bizantijsko carstvo, za koje se obično pretpostavlja da je bilo izravan nasljednik Rima, bilo je njegov nasljednik samo utoliko što je nastavilo vladati nad nekim područjima koja su nekad sačinjavala dio ovog posljednjeg. Njegova društvena struktura i politička organizacija jedva da su imale išta s koncepcijama rimskog državnog sustava. Islamsko carstvo, s druge strane, oličeno u Hilafetu, bilo je bez sumnje podvrgnuto brojnim deformacijama i dinastičkim problemima u toku dugog postojanja, ali je njegova struktura u biti ostala ista. Što se tiče vanjskih napada, čak ni navala Mongola, koja je bila žešća od bilo čega što je Rimsko carstvo ikada iskusilo od ruku Huna i Gota - nije bilo u stanju uzdrmati društvenu organizaciju i neslomljivo političko biće carstva halifa, iako je spomenuta invazija nesumnjivo pridonijela ekonomskom i intelektualnom propadanju kasnijeg doba. Nasuprot jednom stoljeću koje je bilo potrebno da se razori Rimsko carstvo, Islamskom carstvu halifa trebalo je približno jedno tisućljeće polagahnog propadanja, dok njegov konačni politički slom, izražen gašenjem Otomanskog hilafeta nije postao činjenica nakon koje su slijedili znaci društvenog rasula kojem danas prisustvujemo.

Sve to nameće nam zaključak da su unutarnja snaga i društvena jednina islamskog svijeta bile iznad svega što je čovječanstvo dotad bilo iskusilo kroz društvenu organizaciju. Čak ni kineska civilizacija, koja je nesumnjivo pokazala slične otporne sposobnosti u toku mnogih stoljeća, ne može se koristiti za usporedbu. Kina leži na rubu kontinenta, a bila je do prije pola stoljeća - tj. do uspona modernog Japana - izvan domašaja bilo koje suparničke sile; ratovi s Mongolima i vrijeme Džingis - hana i njegovih nasljednika, jedva da su pogodili išta više osim ruba Kineskog Carstva. Međutim, Islamsko carstvo se prostiralo preko triju kontinenata i bilo je cijelo vrijeme okruženo neprijateljskim silama znatne snage i vitalnosti. Od osvita povijesti, takozvani Bliski i Srednji istok, bili su vulkansko središte suprotstavljenih rasnih i kulturnih energija; ali otpor islamske društvene organizacije bio je, barem donedavno, nepobjediv. Ne treba daleko tražiti objašnjenje tog čudesnog prizora: religijsko učenje Kur'ana bilo je to koje je dalo solidan temelj, a životni primjer poslanika Muhammeda taj koji je sačinjavao čelični obruč oko te veličanstvene društvene strukture. Rimsko carstvo nije imalo takvoga duhovnog elementa da ga drži zajedno i zato se slomilo vrlo brzo.

Ali, postoji još jedna razlika između tih dvaju carstava. Dok u Islamskom Carstvu nije bilo nikakve privilegirane nacije, a moć je bila potčinjena širenju jedne ideje koju su njene lučonoše smatrale uzvišenom religijskom istinom, u temelju Rimskog Carstva je bila ideja osvajanja moći i eksploatacije drugih naroda samo u korist rodne zemlje. Da bi podržali bolji život za povlaštenu skupinu, za Rimljane nikakvo nasilje nije bilo oštro, nikakva nepravda niska. Čuvena „rimska pravda“ bila je pravda samo za Rimljane.

Jasno je da je takav stav bio moguć samo na temelju potpuno materijalističke koncepcije života i civilizacije - materijalizam nesuimnjivo prefinjen intelektualnim i estetskim ukusom, ali ipak stran svim duhovnim vrijednostima. Rimljani, zapravo, nisu nikada spoznali religiju. Njihovi tradicionalni bogovi bili su blijede imitacije grčke mitologije, puki bezbojni duhovi prihvaćeni prešutno zbog društvene konvencije. Ni na kakav način tim bogovima nije bilo dopušteno da se miješaju u „stvarni“ život. Kad bi ih 'konsultirali' oni su davali

proročanstva posredstvom svojih svećenika; ali od njih se nije nikada očekivalo da ljudima nametnu moralne zakone niti da usmjeravaju njihove aktivnosti.

To je bilo tlo iz kojeg je izrasla savremena zapadna civilizacija. Ona je nesumnjivo primala mnoge druge utjecaje u toku svog razvoja i naravno mijenjala i modificirala kulturno naslijeđe Rima u mnogom pogledu. Ali ostaje činjenica da se svemu što je danas realno u zapadnoj etici i pogledu na svijet može naći trag u staroj rimskoj civilizaciji. Kao što je intelektualna i društvena atmosfera starog Rima bila potpuno utilitaristička i antireligiozna - premda ne uz otvoreno priznanje - takva je i atmosfera savremenog Zapada. Nemajući dokaza protiv transcendentalne religije, pa čak ne priznajući ni potrebu takvog dokaza, savremena zapadna misao, mada tolerira a ponekad čak i naglašava religiju kao društvenu konvenciju, općenito ostavlja transcendentalnu etiku izvan granica praktičnog razmatranja. Zapadna civilizacija striktno ne poriče Boga, već jednostavno nema mjesta ni primjene za njega u svom sadašnjem intelektualnom sastavu. Ona je napravila vrlinu od intelektualne čovjekove poteškoće - njegove nemoći da shvati totalitet života. Prema tome, savremeni zapadnjak će vjerovatno pripisati praktičnu važnost samo onim idejama koje su unutar vidokruga empiričkih znanosti ili se barem može očekivati da utječu na ljudske društvene odnose na opipljiv način. A budući da pitanja postojanja Boga prima facie (na prvi pogled) ne pripada nijednoj od tih dviju kategorija, zapadni duh je, u načelu, sklon isključiti Boga iz sfere praktičnog promišljanja.

Postavlja se pitanje: kako je takav stav spojiv s kršćanskim načinom mišljenja? Zar se kršćanstvo - za koje se pretpostavlja da je duhovni izvor zapadne civilizacije - ne temelji na transcendentalnoj etici? Svakako. Međutim ne može biti veće greške nego smatrati da je zapadna civilizacija posljedica kršćanstva. Stvarne intelektualne temelje savremenog Zapada treba tražiti, kao što je već spomenuto, u starom rimskom poimanju života kao čisto utilitarnom pothvatu bez ikakvih nadnaravnih razmatranja. To se može izraziti ovako: „Pošto ne znamo ništa određeno - tj. dokazivo znanstvenim eksperimentima ili proračunima - o porijeklu ljudskog života i njegovoj sudbini poslije

tjelesne smrti, bolje je koncentrirati sve naše energije na razvoj naših materijalnih i intelektualnih mogućnosti ne dopuštajući da budemo dovedeni u nepriliku transcendentalnom etikom i moralnim postulatima utemeljenim na pretpostavkama koje se opiru znanstvenom dokazu." Nema sumnje da je taj stav, tako karakterističan za savremenu zapadnu civilizaciju, neprihvatljiv za kršćanstvo, kao što nije ni za islam, ali ni za bilo koju drugu religiju, zato što je on nereligijski u samoj svojoj biti. Zato je krajnje smiješno pripisivati praktična dostignuća savremene zapadne civilizacije pretpostavljenoj efikasnosti kršćanskih učenja. Kršćanstvo je pridonijelo vrlo malo moćnom znanstvenom i materijalnom razvoju u kojem sadašnja civilizacija Zapada nadmašuje sve druge.[4] Naprotiv, ta dostignuća su proizašla iz dugotrajne intelektualne borbe protiv kršćanske crkve i njezina pogleda na život.

Tokom dugih stoljeća, duh Evrope je bio pritiskivan religijskim sustavom, koji je oličavao prezir prema ljudskoj prirodi. Nota asketizma koja prožima Evanđelje s kraja na kraj, zahtjev da se pasivno podnosi učinjeno zlo i okreće „drugi obraz", ocrnjavanje seksa kao nečega utemeljenog na padu Adama i Eve i njihova protjerivanja iz raja, „prvi grijeh", i njihovo iskupljenje preko Kristova raspeća - sve to vodi ka tumačenju ljudskog života ne kao pozitivnog stupnja, nego skoro kao nužnog zla - kao „odgojne" zapreke na putu duhovnog progresa. Jasno je da takvo vjerovanje ne daje prednost odlučnim nastojanjima koja se tiču ovosvjetskog znanja i poboljšanja uvjeta zemaljskog života. I, zaista, dugo je vremena intelekt Evrope bio prigušen tim sumornim poimanjem ljudskog postojanja. Za vrijeme Srednjeg vijeka, kada je Crkva bila „svemoćna", Evropa nije imala vitalnosti i nikakve uloge u području znanstvenog istraživanja. Ona je čak izgubila svaku stvarnu vezu s filozofskim dostignućima Rima i Grčke iz kojih je jednoć bila potekla evropska kultura. Čovjekov razum se bunio više puta; ali ga je Crkva uvijek iznova obuzdavala. Povijest Srednjeg vijeka puna je gorkih borbi između genija Evrope i duha Crkve.

[4] S druge strane, treba nepristrano istaći da je kršćanstvo (ili, preciznije, Kršćanska crkva) do kraja sedamnaestog stoljeća, igrala vrlo veliku i vrlo pozitivnu ulogu u razvoju likovnih umjetnosti - slikarstva, kiparstva i arhitekture - kao i zapadne muzike, budući da je ne samo izvor nadahnuća nego i važan zaštitnik tih umjetnosti.

Oslobođenje evropskog uma od intelektualnog ropstva, kojem ga je bila podvrgla krščanska crkva, desilo se u vrijeme renesanse, a bilo je u velikoj mjeri posljedica kulturnih impulsa i ideja koje su Arapi, tokom nekoliko stoljeća, prenosili na Zapad.

Sve što je bilo najbolje u kulturi drevne Grčke i kasnijeg helenističkog razdoblja, Arapi su ponovo oživili u svojim učenjima i unaprijedili u stoljećima nakon uspostavljanja ranog Islamskog carstva. Ja ne tvrdim da je usvajanje helenističke misli bilo od neosporne koristi Arapima i muslimanima općenito - zato što to nije ni bilo. Ali, unatoč svim poteškoćama koje je ta oživljena helenistička kultura mogla izazvati muslimanima uvođenjem aristotelovskih i neoplatonističkih pojmova u islamsku teologiju i pravnu znanost, ona je djelovala, preko Arapa, kao golem stimulans evropskoj misli. Srednji je vijek opustošio evropske proizvodne snage. Znanosti su stagnirale, carevala je praznovjerica, društveni život je bio primitivan i sirov u tolikoj mjeri da je to danas teško pojmiti. U tom trenutku kulturni utjecaj islamskog svijeta, prvo preko avanture križarskih ratova na istoku i sjajnih intelektualnih dostignuća muslimanske Španjolske i Sicilije na zapadu, a kasnije preko rastućih komercijalnih odnosa što su ih uspostavile republike Đenova i Venecija s Bliskim istokom - počeo je kucati na zamandaljena vrata evropske civilizacije. Pred zaslijepljenim očima evropskih učenjaka i mislilaca pojavila se jedna druga civilizacija - profinjena, progresivna, puna strastvenog života i u posjedu kulturnih blaga koje je Evropa bila davno zaboravila. Ono što su uradili Arapi, bilo je puno više od ponovnog oživljavanja drevne grčke znanosti. Oni su stvorili potpuno nov, svoj vlastiti znanstveni svijet i otvorili dotad nepoznate puteve istraživanja i filozofije. Sve su to oni saopćavali različitim kanalima zapadnom svijetu: nije nimalo pretjerano reći da savremeno znanstveno doba u kojem sada živimo nije inaugurirano u gradovima kršćanske Evrope, nego u islamskim centrima kakvi su primjerice: Damask, Bagdad, Kairo, Kordoba, Nišapur, Samarkand.

Učinak tih utjecaja na Evropu bio je ogroman. S dolaskom islamske civilizacije, novo intelektualno svjetlo pojavilo se na nebu Zapada i proželo ga svježim životom i žeđu za napretkom. Upravo ocjenjujući njegovu vrijednost, evropski historičari nazivaju to

razdoblje preporoda renesansom - tj. „ponovnim rođenjem“. To je, ustvari, bilo ponovno rođenje Evrope kao takve.

Podmlađujuća strujanja koja su izbijala iz islamske kulture, omogućila su najboljim evropskim umovima da se s novim snagama bore protiv pogubne premoći kršćanske Crkve. U početku je ova borba imala izgled reformskih pokreta koji su skoro simultano, izbijali u raznim evropskim zemljama s ciljem prilagodavanja kršćanskog načina mišljenja novim zahtjevima života. Ovi pokreti su bili zdravi na svoj način i, da su naišli na stvarni duhovni uspjeh, oni su mogli dovesti do pomirenja znanosti s religioznom misli u Evropi. Ali, kao što se dogodilo, šteta koju je prouzrokovala srednjevjekovna Crkva, bila je isuviše dalekosežna da bi se mogla popraviti pukom reformom, koja je povrh svega, brzo degenerirala u političke borbe između zainteresiranih grupa. Umjesto da bude istinski reformirano, kršćanstvo je bilo samo gurnuto u defanzivan stav i postepeno prinuđeno da usvoji apologetski tok. Crkva - kako katolička, tako i protestantska - nije stvarno odustala ni od jedne od svojih mentalnih akrobacija, svojih neshvatljivih dogmi, svog prezira ovog svijeta, svoje bezobzirne podrške nadležnim vlastima na račun potlačenih masa čovječanstva; ona je samo pokušavala umanjivati ove krupne slabosti i objašnjavati ih pomoću praznih tvrdnji. Nije onda nikakvo čudo da je moć religijske misli, u toku decenija i stoljeća, postajala sve slabija u Evropi, sve dok u osamnaestom stoljeću dominacija Crkve nije bila konačno zbrisana Francuskom revolucijom i njezinim društvenopolitičkim posljedicama u drugim zemljama.

U to doba, još jednom, izgledalo je kao da je nova, obnovljena civilizacija, oslobođena mrtve ruke skolastičke teologije Srednjeg vijeka, imala priliku rasta u Evropi. Uistinu, koncem 18. i početkom 19. stoljeća susrećemo neke od najboljih i duhovno najjačih evropskih ličnosti u domenu filozofije, umjetnosti, literature i znanosti. Ali, ovo duhovno istinski religijsko poimanje života bilo je i ostalo ograničeno na nekoliko pojedinaca. Velike evropske mase, nakon što su toliko dugo bile zatvorene u religijskim dogmama, a koje nisu imale nikakve veze s prirodnim težnjama čovjeka, nisu mogle naći, kad su jednom ti lanci bili potrgani, i nisu ni našle svoj put k istinskoj religijskoj orijentaciji.

Možda je najvažniji intelektualni faktor koji je sprečavao religijsku obnovu Evrope, bio pojam Isusa Krista kao sina Božijeg. Filozofski nastrojeni kršćani, naravno, nisu nikada tu ideju o sinstvu uzimali u doslovnom smislu; oni su pod tim podrazumijevali manifestaciju Božije Milosti u čovječijem obliku. Ali, na nesreću, svako nema filozofski naklonjen duh. Za pretežnu većinu kršćana, izraz sin imao je i ima sasvim izravno značenje, iako je uvijek tome bio pridružen neki mističan prizvuk. Za njih je Kristovo „Božije sinstvo" sasvim naravno vodilo prema antropomorfnoj ideji Samog Boga, Koji je poprimio oblik dobroćudnog starca bujne bijele brade; a onaj oblik, ovjekovječen bezbrojnim slikama visoke umjetničke vrijednosti, ostao je otisnut u podsvjesni duh Evrope. U vrijeme kad je ta crkvena dogma gospodarila, u Evropi nije bilo sklonosti da se dovodi u pitanje taj čudan pojam. Ali, kad su intelektualni okviri Srednjeg vijeka bili jednom slomljeni, misleći ljudi među Evropljanima nisu se više mogli pomiriti s humaniziranim bogom - Ocem s druge strane, ta antropomorfizacija je postala neoboriv faktor u popularnom pojmu Boga. Nakon razdoblja prosvijećenosti, evropski mislioci su instinktivno ustuknuli pred shvaćanjem Boga kako je predstavljen u učenjima Crkve; a pošto je to shvaćanje bilo jedino na koje su bili naviknuti, oni su počeli odbacivati i samu ideju o Bogu, s tim i samu religiju.

Pored toga, čar izvanrednog materijalnog napretka počeo je usmjeravati ljude prema novim zanimanjima, pa je tako pridonosio sljedećem religijskom vakuumu Zapada. U tom vakuumu razvoj zapadne civilizacije poprimio je tragičan obrat - tragičan sa stajališta bilo koga ko religiju smatra najsnažnijom realnošću u ljudskom životu. Oslobođen svog ranijeg ropstva trinitarističkom kršćanstvu, savremeni zapadnjački duh prekoračio je sve granice i postepeno se ušančio u odlučni antagonizam prema bilo kojem obliku duhovnih zahtjeva u odnosu na čovjeka. Iz podsvjesnog straha da opet ne bude nadvladan silama koje polažu pravo na duhovni autoritet, Evropa je postala šampion svega antireligijskog i u načelu i u akciji. Tako se ona okrenula svom starom rimskom naslijeđu.

Ne može nas se okriviti za tvrdnju. da potencijalna „superiornost“ kršćanske vjere nad drugim vjerovanjima nije bila ta koja je omogućila Zapadu da ostvari svoja sjajna materijalna dostignuća: jer ta sjajna dostignuća su nezamisliva bez povijesne borbe evropskih intelektualnih snaga protiv samih načela kršćanske crkve: njegovo sadašnje materijalističko poimanje života je osveta Evrope za kršćansku „duhovnost“ koja se udaljila iz naravnih istina života.

Nije u okviru naše namjere ulaziti dublje u odnose između kršćanstva i savremene zapadne civilizacije. Samo sam pokušao prikazati tri razloga, možda glavna razloga, zašto je ta civilizacija tako temeljito antireligijska u svojim poimanjima i metodama: jedan je naslijeđe rimske civilizacije s njenim potpuno materijalističkim stavom u pogledu ljudskog života i njegove inherentne vrijednosti; drugi, pobuna ljudske naravi protiv kršćanskog prezira ovog svijeta i potiskivanje prirodnih poriva i legitimnih težnji čovjeka (u suprotnosti s tradicionalnim savezništvom Crkve s nosiocima političke i ekonomske moći i njenim hladnokrvnim sankcioniranjem svake eksploatacije koju su nosioci moći mogli zamisliti); i, konačno, antropomorfno poimanje Boga. Ta pobuna protiv religije bila je potpuno uspješna - toliko uspješna da su razne kršćanske sekte i crkve bile postepeno prinuđene prilagođavati neke svoje doktrine promijenjenim društvenim i intelektualnim uvjetima Evrope. Umjesto da utječe na društveni život svojih pripadnika i da ga oblikuje, što je prirodna dužnost religije, kršćanstvo se pomirilo s ulogom tolerantne konvencije i ogrtača političkih poduhvata. Za mase ono sada ima samo formalan smisao, kao što je bio slučaj s bogovima starog Rima, kojima se nije dopuštalo niti se pretpostavljalo da imaju bilo kakav realan utjecaj na društvo. Bez sumnje, ima još uvijek mnogo pojedinaca na Zapadu koji osjećaju i misle na istinski religijski način i čine beznadne pokušaje da pomire svoja vjerovanja s duhom svoje civilizacije; ali oni su samo izuzeci. Prosječan zapadnjak - bio on demokrat ili fašist, kapitalist ili komunist, fizički radnik ili intelektualac - zna za samo jednu pozitivnu „religiju“, a to je obožavanje materijalnog napretka, vjerovanje da nema drugog cilja u životu osim da se upravo taj život čini neprestano lakšim ili kako se obično kaže „neovisnim od Prirode“. Hramovi te „religije“ su

gigantske tvornice, kina, hemijske laboratorije, plesne dvorane, hidroelektrane; a njezini su svećenici bankari, inženjeri, filmske zvijezde, industrijski magnati, vrhunski sportisti. Neizbježan rezultat te žudnje za moći i užitkom, stvaranje je neprijateljskih skupina naoružanih do zuba i odlučnih da unište jedni druge kad god se njihovi interesi sukobe. Na kulturnoj strani, rezultat je stvaranje ljudskog tipa čija je moralnost ograničena samo na pitanja praktične koristi, a čiji je najviši kriterij dobra i zla materijalni uspjeh. U dubokom preobražaju kroz koji sada prolazi društveni život Zapada, taj novi utilitaristički moral postaje sve više i više očit. Sve vrijednosti koje imaju izravan utjecaj na materijalnu dobrobit društva - kao npr. tehnička djelotvornost, patriotizam, osjećaj nacionalne pripadnosti itd., uzdižu se i često apsurdno primjenjuju kod vrednovanja ljudi; dok vrline koje su nedavno bile ocjenjivane s čisto etničkog stanovišta, primjerice sinovljeva ljubav ili seksualna vjernost, brzo gube svoju važnost - zato što one ne donose opipljivu, materijalnu korist društvu. Stoljeće u kojem je insistiranje na snažnim porodičnim vezama bilo odlučno za blagostanje skupine ili roda, potiskuju, u savremenom Zapadu, stoljeće kolektivne organizacije u puno širim okvirima. A u društvu koje je bitno tehnološko i koje se organizira ubrzanim korakom na čisto mehaničkim linijama, ponašanje sina prema ocu nije od velikog društvenog značaja, sve dok se te osobe vladaju u granicama opće pristojnosti koje nameće društvo u odnosu između svojih članova. Prema tome, zapadnjački otac gubi sve više i više autoritet u odnosu na svog sina, i sasvim logično, sin gubi poštovanje prema ocu. Njihovi međusobni odnosi polahko se prevladavaju, čine ih zastarjelim postulatima mehaniziranog društva koje ima tendenciju da ukine sve privilegije jedne osobe u odnosu na drugu i - u logičnom razvoju te zamisli - isto tako privilegije usljed porodičnih odnosa.

Uporedo s tim ide progresivno rastakanje „starog“ seksualnog morala. Seksualna vjernost i disciplina brzo postaju stvar prošlosti savremenog Zapada, jer su oni uglavnom bili motivirani etikom; a etička promišljanja nemaju nikakav opipljiv, izravan utjecaj na materijalno blagostanje društva. I tako, disciplina u seksualnim odnosima brzo gubi svoj značaj i nadomješta se „novom“ moralnošću

koja proglašava neograničenu individualnu slobodu ljudskog tijela. U bliskoj budućnosti jedino će seksualno ograničenje biti, u najboljem slučaju, izvedeno iz razmatranja demografije i eugenike.

Nije bez interesa zapaziti kako je skicirana antropologijska evolucija dovedena do svog logičkog vrhunca u Sovjetskoj Rusiji, koja na kulturnom planu ne predstavlja razvoj bitno različit od ostatka zapadnog svijeta. Naprotiv, izgleda da je komunistički eksperiment samo kulminacija i ispunjenje onih nesumnjivo antireligijskih i - konačno - antiduhovnih tendencija savremene zapadne civilizacije. Može čak biti da se sadašnji oštri antagonizam između kapitalističkog Zapada i komunizma, u svom korijenu, može pripisati samo različitom koraku kojim ovi, bitno paralelni pokreti, napreduju prema zajedničkom cilju. Njihova unutarnja sličnost će, nema sumnje, postojati sve više naglašena u budućnosti: ali čak i sada je to vidljivo u temeljnoj tendenciji kako zapadnog kapitalizma, tako i komunizma da potčini duhovnu individualnost čovjeka i njegovu etiku čisto materijalnim zahtjevima kolektivne mašinerije zvane „društvo“, u kojem je individua samo zubac na kotaču.

Jedini mogući zaključak je da civilizacija ove vrste mora biti smrtni otrov za bilo koju kulturu utemeljenu na religijskim vrijednostima. Na naše izvorno pitanje da li je moguće prilagoditi islamski način mišljenja i življenja zahtjevima zapadne civilizacije, i *vice versa*, treba dobiti negativan odgovor. U islamu, prvi i najvažniji cilj je moralni razvoj ljudskog bića; i, prema tome, etičko promišljanje potiskuje čisto utilitarno. U savremenoj zapadnoj civilizaciji, položaj je upravo obrnut. Razmatranje materijalne koristi dominira svim manifestacijama ljudske aktivnosti, a etika se protjeruje u mračnu pozadinu i osuđuje na puko teorijsko postojanje bez i najmanje moći da utječe na zajednicu. Govoriti o etici, u takvim okolnostima, nije daleko od licemjerja; zato su intelektualno pošteni savremeni zapadni mislioci subjektivno opravdani ako, u svojim razmišljanjima o zapadnoj civilizaciji, izbjegavaju svaku aluziju na nadnaravnu etiku. Kod manje poštenih - kao i kod oriih koji nisu potpuno odlučni u svojim moralnim stavovima - pojam nadnaravne etike preživljava kao neki iracionalni faktor razmišljanja, slično kao što je matematičar prinuđen operirati s

nekim „iracionalnim“ brojevima, koji sami po sebi ne predstavljaju ništa opipljivo, ali su ipak potrebni za premošćivanje praznine mašte, usljed strukturalnih ograničenja ljudskog duha.

Takav neodređen stav prema etici svakako je nespojiv s religijskom orijentacijom i, prema tome, moralni temelj savremene zapadne civilizacije nespojiv je s islamom.

Sve ovo nipošto ne isključuje mogućnost da muslimani od Zapada primaju neke impulse u području egzaktnih i primijenjenih znanosti; ali njihovi kulturni odnosi trebaju počinjati i završavati na toj tački. Ići dalje i imitirati zapadnu civilizaciju u njezinu duhu, njezinu načinu života i njezinoj društvenoj organizaciji je nemoguće a da se ne zada fatalan udarac samom postojanju islama kao ideološkog pothvata.

SJENA KRIŽARSKIH RATOVA

Sasvim neovisno o duhovnoj nespojivosti, ima još jedan razlog zašto muslimani moraju izbjegavati imitiranje zapadne civilizacije; brojna zapadna povijesna iskustva duboko su prožeta čudnim animozitetom prema islamu.

Donekle je to naslijeđe iz evropske antike. Grci i Rimljani su samo sebe smatrali „civiliziranim“ dok je sve strano, a osobito sve što živi istočno od Sredozemlja, nosilo etiketu „barbara i barbarizma“. Od toga vremena zapadnjaci vjeruju da je njihova rasna superiornost nad ostatkom čovječanstva činjenica; manje više naglašen prezir prema neevropskim rasama i narodima - to je jedna od trajnih crta zapadne civilizacije.

Međutim, svakako da samo to nije dovoljno za objašnjenje njihova osjećanja u odnosu na islam. Ovdje, i samo ovdje, zapadnjački stav nije samo indiferentnost, kao u slučaju drugih „stranih“ religija i kultura; to je duboko usađena i skoro fanatična averzija; a ona nije samo intelektualna nego ima i intenzivnu emocionalnu boju. Zapad može ne prihvatiti doktrine budističke hinduističke filozolije, ali će uvijek sačuvati uravnotežen, promišljen stav duha u odnosu na te sisteme.

Međutim, čim se okrene prema islamu, ravnoteža se remeti i uvlači se neka emocionalna predrasuda. Uz jedva nekoliko izuzetaka, čak i najugledniji evropski orijentalisti odgovorni su za neznanstvenu prisutnost u svojim pisanjima o islamu. U njihovim istraživanjima skoro je očito da se islam ne može tretirati kao puki subjekt znanstvenog istraživanja, nego kao optuženi pred svojim sucima. Neki od tih orijentalista igraju ulogu javnog tužioca, upornog u osiguravanju osude; drugi su kao advokati koji, budući da je osobno uvjeren u klijentovu krivnju, može se samo ravnodušno zauzimati za „olakšavajuće okolnosti“. Sve u svemu, tehnika izvođenja zaključaka i zaključivanja koju su usvojili većina orijentalista, podsjeća nas na postupke onih zloglasnih sudišta Inkvizicije što ih je osnivala Katolička crkva protiv

„heretika“ u srednjem vijeku; tj. oni jedva da ikada istražuju historijske činjenice otvorenog duha, nego počinju, u skoro svakom pojedinačnom slučaju, od unaprijed usvojenog zaključka diktiranog predrasudama. Oni odabiru dokaze u skladu sa zaključkom do kojeg a priori namjeravaju doći. Tamo gdje je svojevoljan izbor svjedoka nemoguć, oni izrezuju dijelove dokaza raspoloživih svjedoka iz konteksta, „interpretiraju“ njihove iskaze u duhu neznanstvene zlonamjernosti, ne pridavajući nikakav značaj iznošenju slučaja druge strane, tj. samih muslimana.

Posljedica takvog postupka je čudno izobličena slika islama koju susrećemo u orijentalističkoj literaturi Zapada. Takvo izobličenje nije ograničeno na neku posebnu zemlju; možemo ga naći u Engleskoj i u Njemačkoj, u Americi, u Rusiji i u Francuskoj, u Italiji i Nizozemskoj - ukratko: gdje god zapadni orijentalist usmjeri svoju pažnju na islam. Izgleda kao da su zagolicani osjećajem zlobnog zadovoljstva kad god im se pruži prilika - realna ili zamišljena - za neprijateljski kriticizam. A pošto takvi orijentalisti nisu posebna rasa, nego samo eksponenti svoje civilizacije i svog društvenog okruženja, nužno moramo doći do zaključka da je zapadnjački duh, u cjelini iz ovog ili onog razloga, ispunjen predrasudama protiv islama kao religije i kao kulture.[5] Jedan od razloga može biti antičko gledište koje je dijelilo čitav svijet na „Evropljane“ i „Barbare“, a drugi se razlog, izravnije povezan s islamom, može naći ako pogledamo u prošlost, posebno u historiju srednjeg vijeka.

Prvi veliki sraz između ujedinjene Evrope, s jedne strane, i islama, s druge strane, naime križarski ratovi, koincidirao je sa samim početkom evropske civilizacije. U to vrijeme ova civilizacija, još u savezu s Crkvom, bila je upravo počela tražiti svoj vlastiti put nakon

[5] U ovom pogledu, svjedoci smo u toku posljednjeg pola stoljeća velikog poboljšanja u tonu i u metodama pisanja evropskih i američkih orijentalista, mada izgleda da mala manjina među orijentalistima nije potpuno odbacila svoje predrasude. U cjelini, zapadnjačko pisanje o islamu i muslimanskom svijetu pokazuje stalno rastuće poštovanje islamske misli i muslimansidh ciljeva, a stara svjesna podsvjesna tendencija da izobličuju sliku islama skoro da je nestala iz ozbiljne orijentalističke literature.

tamnih stoljeća koja su slijedila padu Rima. Njezina je literatura upravo prolazila kroz novo rascvjetalo, proljeće. Umjetnost se polahko budila iz letargije uzrokovane ratničkim seobama Gota, Huna i Avara. Evropa je upravo izranjala iz surovih uvjeta ranog srednjeg vijeka; tek je postigla novu kulturnu svijest i, preko nje, povećanu osjetljivost. Baš u tom, izuzetno kritičnu razdoblju, križarski su je ratovi doveli u neprijateljski kontakt sa svijetom islama. Bilo je, nesumnjivo, konflikata između muslimana i Evropljana prije doba križarskih ratova; arapska osvajanja Sicilije i Španije i njihovi napadi na južnu Francusku. Ali ti ratovi su se dogodili prije dolaska nove evropske kulturne svijesti, pa su zbog toga oni, u svoje vrijeme, imali barem s evropskog gledišta, obilježje lokalnih zbivanja i još nisu bili potpuno shvaćeni u potpunoj svojoj važnosti. Upravo su križarski ratovi, prije svega drugoga, odlučili o evropskom stavu prema islamu za mnoga stoljeća što su nailazila. Križarski su ratovi bili odlučujući zbog toga što su pali u razdoblje, takorekavši, djetinjstva Evrope, razdoblje kad su se njezina osebujna kulturna obilježja afirmirala po prvi put i još uvijek bila u razvoju. Kao kod pojedinaca, isto tako i kod naroda snažni utisci iz ranog djetinjstva ustrajavaju, svjesno ili podsvjesno, kroz čitav kasniji život. Oni su toliko duboko urezani da se mogu samo s velikom teškoćom, i rijetko potpuno, ukloniti intelektualnim iskustvima kasnijeg, više reflektivnog a manje emocionalnog doba. Tako je bilo s križarskim ratovima. Oni su proizveli jedan od najdubljih i najtrajnijih utisaka na masovnu psihologiju Evrope. Univerzalni entuzijazam koji su oni izazvali u svoje doba, ne može se usporediti ni sa čim što je Evropa ikada prije iskusila, a jedva i s čim što se dogodilo kasnije. Val zaslijepljenosti prešao je preko cijelog kontinenta, oduševljenje koje se prelilo, barem za neko vrijeme, preko granica između država, nacija i klasa. Upravo je tada, po prvi put u historiji, Evropa poimala sebe kao cjelovitost - a to je bila cjelovitost protiv svijeta islama. Bez upadanja u neprikladno pretjerivanje možemo reći da je savremena Evropa rođena iz duha križarskih ratova. Prije tog vremena bili su Anglo-Saksonci i Germani, Francuzi i Normani, Talijani i Danci, ali za vrijeme križarskih ratova stvoren je novi politički pojam „kršćanstva“, stvar zajednička za sve evropske narode podjednako (ni na kakav način identičan s religijskim

pojmom „kršćanstva“): upravo je mržnja prema islamu kumovala toj novoj pojavi...

Velika je ironija historije da se ovaj prvi akt kolektivne svijesti, takorekavši, intelektualni ustav zapadnog svijeta, pojavio zbog impulsa potpuno i bezrezervno podržanih od Kršćanske crkve, dok je većina kasnijih dostignuća Zapada postala moguća samo kroz intelektualni revolt protiv skoro svega što je Crkva podržavala i za što se zalaže.

Bio je to tragičan razvoj, kako sa stajališta Kršćanske crkve, tako i sa stajališta islama. Tragičan za Crkvu, zato što je nakon takvog zapanjujućeg početka, izgubila svoju moć nad umovima Evrope. A tragičan za islam, zbog toga što je morao podnositi vatru križarskih ratova, u mnogim oblicima i izlikama, u toku dugih stoljeća koja su slijedila.

Iz neizrecivih okrutnosti, razaranja i ponižavanja koja su pobožni vitezovi križa nanosili zemljama islama, izraslo je otrovno sjeme, dugogodišnji animozitet koji je od tada zagorčavao odnose između Istoka i Zapada. Inače, nije bilo nikakve inherentne nužnosti za takvo osjećanje. Iako se civilizacije islama i Zapada razlikuju u svojim duhovnim temeljima i svojim društvenim ciljevima, one bi nesumnjivo bile kadre tolerirati jedna drugu i živjeti uporedno u prijateljskom saobraćaju. Ta je mogućnost bila data ne samo u teoriji nego u stvarnosti. Na muslimanskoj strani je uvijek postojala iskrena želja za međusobnu toleranciju i poštovanje. Kada je halifa Harun el Rešid poslao svog ambasadora caru Karlu Velikom, on je uglavnom bio ponukan tom željom, a ne željom da materijalno iskoristi prijateljstvo s Francima. Evropa je u to doba bila kulturno prilično primitivna da bi procijenila tu politiku u njezinu punom dosegu, ali svakako nije ispoljila odbojnost prema njoj. Ali kasnije, iznenada, na horizontu su se pojavili križarski ratovi i razorili odnose između islama i Zapada, ne zbog toga što su značili rat, već je doživljeno previše ratova među narodima, a zatim zaboravljeno u toku ljudske povijesti, i toliko mnogo neprijateljstava se pretvorilo u prijateljstvo. Ali zlo prouzrokovano križarskim ratovima nije bilo ograničeno na sudar oružja; to je, prije svega, bilo intelektualno zlo. Ono se sastojalo u trovanju evropskog

duha protiv muslimanskog svijeta kao cjeline kroz namjerno pogrešno predstavljanje, potpomognuto od strane Crkve, učenja i ideala islama. Upravo u vrijeme križarskih vojni, besmislen pojam o islamu kao religiji sirovog senzualizma i brutalnog nasilja, pridržavanja formalnosti umjesto čišćenja srca, ušao je u duh Evrope, da bi tamo ostao dugo vremena.

Sjeme mržnje bilo je posijano, entuzijazam križarskih ratova uskoro je imao svoje posljedice i drugdje u Evropi; on je ohrabrio kršćane Španije da se bore za vraćanje iz zemlje ispod „jarma neznabožaca“. Rušenje muslimanske Španije trajalo je stoljećima. Ali upravo zbog dugog trajanja ove borbe, antiislamsko osjećanje u Evropi se produbljavalo i raslo do trajnosti. Ono je rezultiralo istrebljenjem muslimanskog elementa u Španiji nakon sistematskog nemilosrdnog proganjanja: a ta pobjeda odzvanjala je slavljem u čitavoj Evropi - premda je njezina posljedica bilo razaranje sjajne kulture i njezino nadomještanje srednjovjekovnim neznanjem i sirovošću.

Ali čak i prije nego je posljednji ostatak muslimanske Španije, Kraljevstvo Granada, bio ponovno uključen u kršćansku Španiju 1492. godine, treći događaj velike važnosti pokvario je odnose između zapadnog svijeta i svijeta islama: pad Konstantinopolja u turske ruke. U očima Evrope, Bizantijsko carstvo je još zadržavalo nešto od starog grčkog i rimskog sjaja i smatrano je bedemom Evrope protiv „barbara“ iz Azije. Svojim konačnim padom, kapija Evrope je bila otvorena muslimanskoj bujici. U ratničkim stoljećima koja su slijedila, neprijateljstvo Evrope protiv islama postalo je pitanje ne samo kulturnog nego političkog značaja, a to je pridonijelo njegovom intenzitetu.

Uza sve ovo, Evropa je imala znatne koristi iz tih sukoba. Renesansa, to ponovno oživljavanje evropske umjetnosti i izvora, uveliko je bila posljedica materijalnih kontakata između Istoka i Zapada. Evropa je time dobila, u domenu kulture, puno više nego što je svijet islama ikada dobio; ali ona nije priznavala ovu vječnu obavezu prema muslimanima smanjenjem svoje stare mržnje prema islamu. Naprotiv, ta je mržnja vremenom rasla i okamenila se u naviku. Ona je

zasjenjivala narodna osjećanja kad god bi se spomenula riječ musliman; ona nije ušla u područje narodnih poslovica, ona je utuvljena u sve kulturne promjene. Došlo je vrijeme reformacije kada su religijski razdori podijelili Evropu a sekte se s oružjem digle jedna protiv druge; ali mržnja prema islamu bila im je svima zajednička. Došlo je vrijeme kada je u Evropi religijsko osjećanje počelo blijedjeti. Ali mržnja prema islamu je ostala. Najkarakterističnija činjenica je da je veliki francuski filozof Voltaire, koji je bio jedan od najžešćih neprijatelja Crkve u osamnaestom stoljeću, istodobno bio i fanatičan mrzitelj islama i Božijeg Poslanika. Nekoliko desetljeća kasnije došlo je vrijeme kada su znanstvenici na Zapadu počeli studirati strane kulture i prilaziti im s naklonošću; ali u slučaju islama tradicionalna averzija bi se skoro uvijek ušuljala kao iracionalna predrasuda u njihova znanstvena istraživanja, a kulturni jaz koji je historija, na nesreću, bila postavila između Evrope i svijeta islama, ostajao je nepremošćen. Prezir prema islamu postao je sastavni dio evropske misli. Istina je da su prvi orijentalisti u savremeno doba bili kršćanski misionari koji su radili u muslimanskim zemljama pa su izobličene slike koje su oni crtali o učenjima i historiji islama bile sračunate da utječu na Evropljane u njihovom stavu prema „neznabošcima“, ali ovo izvrtanje duha ustrajava čak i sada, kada su orijentalističke znanosti odavno emancipirane od misionarskih utjecaja i više nisu vođene religijskim žarom kao isprikom. Njihova je predrasuda protiv islama, jednostavno, atavistički instinkt, idiosinkrazija (osobitost reagiranja pojedinca na stanovite utiske i podražaje, neka vrsta odvratnosti prema nečemu), koja se temelji na utiscima koje su križarski ratovi, sa svim svojim posljedicama, izazivali u duhu rane Evrope.[6]

---

[6] Treba imati na umu da je ovo pisano 1933. godine. Kao što sam napomenuo u primjedbi 5. došlo je do promjene u orijentalističkoj literaturi u toku nekoliko proteklih desetljeća. Međutim ono što se može opisati kao „popularni duh“ Evrope i Amerike, još nije bio u stanju dostići izbalansirani stav prema islamu i islamskim zbivanjima. U velikoj mjeri treba kriviti same muslimane za takvo stanje stvari. S jedne strane, oni nisu uspjeli predstaviti islamsku misao Zapadu na kontinuiran, sistematičan način, uzimajući potpuno u obzir zapadnjački mentalitet i zapadnjačke literarne asocijacije; s druge strane, muslimanske odbrane svojih religijskih i

Može se lahko postaviti pitanje kako se dogodilo da jedno tako staro neraspoloženje, religijsko po svom porijeklu a moguće u svoje vrijeme zbog duhovne dominacije Kršćanske crkve, još uvijek ustrajava na Zapadu u vrijeme kada je religijsko osjećanje nesumnjivo na vrlo niskim granama?

Ali savremenom psihologu takvi, naizgled kontradiktorni, fenomeni nisu uopće začuđujući. On zna da neka osoba može potpuno izgubiti religijska vjerovanja koja su joj bila data u njezinu djetinjstvu, dok neka posebna predrasuda, izvorno povezana s onim sada odbačenim vjerovanjima, još ostaje na snazi i odolijeva svakom racionalnom objašnjenju kroz čitav život te osobe. Takav je slučaj sa zapadnim stavom prema islamu. Iako se religijsko osjećanje koje je bilo u korijenu antiislamskog neraspoloženja u međuvremenu povuklo pred izrazitijim materijalističkim pogledom na život, to staro neraspoloženje ostaje kao podsvjesni činilac u duhu zapadnog čovjeka. Stupanj njegovog intenziteta, naravno, varira u svakom individualnom slučaju, ali njihovo postojanje ne može se osporiti. Duh križarskih ratova - svakako, u vrlo oslabljenom obliku - još lebdi nad Zapadom i utječe na njegov stav prema muslimanskom svijetu i svim islamskim pitanjima.

U muslimanskim krugovima često čujemo tvrdnju da zapadnjačka mržnja islama uzrokovana tim žestokim konfliktima u prošlosti, postepeno nestaje u naše doba. Čak se tvrdi da Zapad pokazuje znakove sklonosti prema islamu kao religijskom i društvenom učenju, a mnogi muslimani sasvim ozbiljno vjeruju da predstoji masovno obraćanje Evropljana i Amerikanaca. To vjerovanje, samo po sebi, nije nerazumno za nas koji držimo da od svih religijskih sistema samo islam odgovara istinskim potrebama i mogućnostima inherentnim ljudskoj naravi prema tome, pravim zahtjevima ljudskog društva. Štaviše naš nam je Poslanik rekao da će konačno čitavo čovječanstvo prihvatiti islam. Ali nažalost, nema ni najmanjeg dokaza da bi se to moglo desiti u zamišljenoj budućnosti. Što se tiče zapadne civilizacije, okretanje prema islamu bi se moglo desiti nakon niza strašnih

socijalno-političkih ciljeva suviše često su vrištave da bi bile smatrane valjanim, objektivnim iskazima u nužnom dijalogu izmedu islama i Zapada.

društvenih kataklizmi koje bi uzdrmale sadašnje samozadovoljstvo Zapada i promijenile njegov mentalitet tako temeljito da bi ga učinile prikladnim i spremnim prihvatiti religijsko objašnjenje života. Danas, zapadni svijet je potpuno izgubljen u obožavanju svojih materijalnih dostignuća i u vjerovanju da je taj komfor, i samo komfor, cilj kojem je vrijedilo težiti. Njegov materijalizam, njegovo odbijanje religijske orijentacije misli, nesumnjivo se pojačava a ne slabi, kako bi neki optimistički muslimanski posmatrači željeli da vjerujemo.

Rečeno je da savremena znanost počinje priznavati postojanje uniforme stvaralačke sile iza vidljivog poretka Prirode; a ovo je, kažu ti optimisti, zora nove religijske svijesti u zapadnom svijetu. Ali ta pretpostavka samo otkriva pogrešno razumijevanje zapadne znanstvene misli. Ni jedan ozbiljan učenjak ne može, niti bi ikada mogao, poricati vjerodostojnost da je svemir po svom ishodištu posljedica jednog jedinog dinamičnog uzroka. Pitanje je, međutim, i uvijek je bilo, osobina koju možemo pripisati tome „uzroku“ Svi nadnaravni religijski sustavi tvrde da je to sila koja posjeduje apsolutnu svijest i pronicljivost. Sila koja stvara i vlada svemirom prema određenom planu i svrsi, a da sama nije ograničena nikakvim zakonom - jednom riječju, to je Bog. Ali, savremena znanost kao takva, niti je pripravna niti sklona ići tako daleko (ustvari, to nije domen znanosti), pa ostavlja pitanje svijesti i nezavisnosti - drugim riječima, božanstvenosti - te stvaralačke sile potpuno otvorenim. Njezin je stav skroz nalik na ovo: „To bi moglo biti, ali ja ne znam i nemam znanstvenih sredstava da to saznam.“ U budućnosti se možda ova filozofija može razviti u neku vrstu panteističkog agnosticizma u kojem su duša i materija, svrha i postojanje, stvaralac i stvaranje, jedno te isto. Teško je prihvatiti da bi se takvo vjerovanje moglo smatrati kao korak prema pozitivnom, islamskom poimanju Boga; jer to nije rastanak s materijalizmom, nego jednostavno njegovo uzdizanje na višu, profinjenu intelektualnu razinu.

Ustvari, Zapad nije nikada bio dalje od islama nego što je danas. Njegovo aktivno neprijatehstvo prema našoj religiji može biti u opadanju; to, međutim, nije usljed razumijevanja islamskih učenja, nego usljed rastuće slabosti i dezintegracije islamskog svijeta. Nekada se Evropa bojala islama, i taj ju je strah silio da zauzme neprijateljski stav

prema svemu što je imalo islamski prizvuk, čak i u čisto spiritualnim i društvenim pitanjima. Ali u vrijeme kada je islam već izgubio dobar dio svog značaja kao faktor suprotstavljen evropskim političkim interesima, sasvim je naravno da sa smanjenim strahom Zapad isto tako gubi nešto od izvornog intenziteta svojih antiislamskih osjećanja. Ako su ona postala manje izražena i aktivna, to nam ne daje pravo na zaključak da je Zapad „postao bliži“ islamu; to samo ukazuje na njegovu rastuću ravnodušnost prema islamu.[7]

Ni u kojem slučaju zapadna civilizacija nije promijenila svoj čulni mentalni stav. Ona je sada isto toliko snažno suprotstavljena religijskoj koncepciji života koliko je bila i prije; kao što sam već rekao, nema uvjerljivog dokaza da će se takva promjena dogoditi u bliskoj budućnosti. Postojanje islamskih misija na Zapadu i činjenica da su neki Evropljani i Amerikanci prigrlili islam (u brojnim slučajevima bez punog shvaćanja njegovih učenja), nije uopće nikakav argument. U razdoblju u kojem materijalizam posvuda trijumfira, sasvim je naravno da nekoliko pojedinaca ovdje-ondje, koji još imaju neku čežnju za duhovnom obnovom, žudno slušaju bilo koje vjerovanje utemeljeno na religijskim poimanjima. U tom pogledu muslimanske misije nisu same na Zapadu. Ima mnogo kršćanskih mističnih sekti s „revivalističkim“ tendencijama, postoji prilično snažan teozofski pokret, ima budističkih hramova i misija i obraćenika u raznim evropskim i američkim gradovima. Koristeći potpuno iste argumente koje koriste muslimanske misije, te budističke misije bi mogle tvrditi (i zaista tvrde) da se Evropa „približava“ budizmu. Tvrdnja je u oba slučaja smiješna. Obraćenje nekolicine pojedinaca u budizam ili u islam, ni najmanje ne dokazuje da je bilo koje od tih vjerovanja stvarno počelo utjecati za zapadni život u bilo kojoj znatnijoj mjeri.

[7] Ipak, znatan porast bogatstva muslimanskog svijeta, usljed njegovih ogromnih izvora nafte, a zatim njegova važnost u području svjetske ekonomije i politike, donijela je sa sobom znatnu zapadnu zainteresiranost za svijet islama, naročito na polju umjetnosti i historije. Ali, kao religija, islam je još uvijek manje-više nepoznata veličina na Zapadu, i to uprkos čestim muslimansko-kršćanskim sastancima, kolokvijima i seminarima.

Može se čak dalje i reći da nijedna od tih misija nije bila u stanju izazivati više od umjerene radoznalosti, i to uglavnom usljed čara koji neko „egzotično“ vjerovanje izaziva u duhu romantično naklonjenih ljudi. Ima nesumnjivo nekih značajnih izuzetaka i neki od novih obraćenika su ozbiljni tragači za istinom; ali izuzeci nisu dovoljni da se promijeni aspekt neke civilizacije. S druge strane, ako usporedimo broj tih izuzetnih obraćenja s brojem zapadnjaka koji svakodnevno hrle prema čisto materijalističkim vjerovanjima, kao što je marksizam, u stanju smo ispravnije procijeniti stvarni trend savremene zapadne civilizacije. Može biti, kao što sam ranije istaknuo, da će rastući društveni i ekonomski nemir, a moguće i svjetski ratovi dosad nepoznatih razmjera i znanstvenog terora, dovesti materijalističku samouvjerenost zapadne civilizacije na stravičan način *ad absurdum*, da će njezin narod opet početi ponizno i ozbiljno težiti ka stvarnim duhovnim istinama; tada bi uspješno propovijedanje islama moglo postati realno na Zapadu. Ali takva promjena je još skrivena iza obzorja budućnosti. Zato je opasan, samoobmanjujući optimizam za muslimane govoriti o islamskim utjecajima kao da su na putu da osvoje duh Zapada. Takav govor je, zapravo, samo staro „mahdijevsko vjerovanje“ pod 'racionalističkom' krinkom - vjerovanje u moć koja bi se iznenada pojavila i učinila da posrnula struktura muslimanskog društva trijumfira na zemlji. To vjerovanje je ozbiljno, zato što je ugodno i lahko a teži da nas udaljava od činjenice da smo kulturno nigdje, dok su zapadni utjecaji danas moćniji nego ikada u muslimanskom svijetu; da mi spavamo dok ti utjecaji pokopavaju i razaraju islamsko društvo svugdje. Željeti ekspanziju islama je jedna stvar, ali gajiti lažnu nadu na toj želji je druga stvar.

O OBRAZOVANJU

Sve dok muslimani gledaju na zapadnu civilizaciju kao jedinu silu koju bi mogla regenerirati njihovo vlastito ustajalo društvo, oni razaraju svoje samopouzdanje i, posredno, podržavaju zapadnjačku tvrdnju da je islam „istrošena sila“.

U prethodnim poglavljima dao sam razloge za svoje mišljenje da islam i zapadna civilizacija, budući da su građeni na dijametralno suprotstavljenim koncepcijama života, nisu kompatibilne u duhu. Kad je tako, kako bismo onda mogli očekivati da bi obrazovanje muslimanske omladine po zapadnim iskustvima moglo ostati slobodno od antiislamskih utjecaja?

To nije opravdano očkivati. Osim u rijetkim slučajevima, gdje izuzetno briljantan duh može trijumfirati nad obrazovanom djelatnošću, zapadno obrazovanje muslimanske omladine neminovno pokopava njezinu volju da vjeruje u Poslanikovu poruku, njezinu volju da se smatra predstavnikom religijski motivirane cilvilizacije islama. Ne može biti nikakve sumnje da religijsko vjerovanje brzo gubi tlo među našom „inteligencijom“ koja je usvojila zapadne vrijednosti. Ovo, naravno, ne implicira da je Islam sačuvao svoj integritet kao praktična religija među neobrazovanim slojevima društva; ali tamo, svakako, općenito nalazim znatno veći sentimentalni odziv pozivu islama - na primitivan način kako ga oni shvaćaju - nego među više prozapadnjačkoj „inteligenciji“. Objašnjavanje ovog otuđenja nije u tome da je zapadnjačka znanost kojom su hranjeni pružila bilo koji razuman argument protiv istine naših religioznih učenja, već u tome da je intelektualna atmosfera savremenog zapadnog društva tako snažno antireligijska da se ona nameće kao težak teret na unutarnje religijske mogućnosti mlade muslimanske generacije. Religijsko vjerovanje i nevjerovanje je vrlo rijetko samo pitanje argumenata. U nekim slučajevima jedno ili drugo prevagne preko intuicije ili, recimo, unutarnje pronicljivosti; ali ono se većinom saopćava čovjeku preko njegovog kulturnog okruženja. Pomislimo na neko dijete koje se

sistematski odgaja od najranijih dana slušajući savršeno izvođene muzičke tonove. Njegovo uho se navikava da razlikuje ton, ritam i sklad; u svom kasnijem životu ono će biti u stanju, ako ne proizvoditi ili izvoditi, barem razumjeti najtežu glazbu. Ali dijete koje u toku svog čitavog ranog života nije nikada čulo bilo što slično glazbi, teško ćc kasnije procijeniti čak i njezine eletnente. Isti je slučaj s religijskim asocijacijama. Kao što možda ima nekih osoba kojim je priroda potpuno uskratila „uho“ za muziku, tako - možda ali nevjerovatno - ima osoba koje su potpuno „gluhe“ za glas religije. All za ogromnu većinu normalnih ljudskih bića alternativa između religijskih vjerovanja i nevjerovanja odlučuje se u atmosferi u kojoj se odgajaju. Zato je Poslanik rekao: „Svako dijete se rađa u izvornoj čistoći, a samo njegovi roditelji od njega naprave „židova“, „kršćanina“ ili „zaratustrovca“ (Sahih el-Buhari)[8]

Izraz „roditelji“ korišten u gornjem hadisu može se logično proširiti na opće okruženje - porodični život, školu, društvo itd. - kojim je rani razvoj djetetu određen. Ne može se poricati da je u sadašnjem stanju dekadence, religijska atmosfera u mnogim muslimanskim domovima tako niskog i intelektualno degradiranog tipa da može kod omladine u odrastanju proizvesti prvi poticaj da okrenu leđa religiji. To može biti tako; ali u slučaju obrazovanja mladih muslimana po zapadnjačkim uzorima, efekat ne samo da može biti, nego će vjerovatno svakako biti antireligijski stav u kasnijem životu.

Ovdje se postavlja veliko pitanje: kakav treba biti naš stav prema savremenoj naobrazbi?

---

[8] Izraz *fitrah*, ovdje preveden kao „izvorna čistoća”, primarno označava „izvornu sklonost“ ili „narav“ nekog čuvstvenog bića: u svom širem smislu on označava „prirođenu sposobnost da se shvati Božije postojanje i jedinost“ (Lisan el-'Areb, Tadž el-'Arus, itd.) kojom je svako ljudsko biće obdareno s rođenjem (usporedi suru 30:30 i primjedbu 27 prijevoda Poruka Kur'ana; isto tako suru 7:172 kao i primjedbu 139 istog djela). U skladu s tim, islamska religija se često opisuje kao din el-fitrah, implicirajući da ona potpuno odgovara unutarnjem, izvornom karakteru ljudske duše.

Protest protiv zapadnjačkog obrazovanja muslimana nipošto ne znači da bi islam mogao biti suprotstavljen obrazovanju kao takvom. Ta tvrdnja naših protivnika nema ni teološkog ni historijskog utemeljenja. Kur'an je pun poticaja na učenje „kako biste postali mudriji“, „da biste mogli razmišljati“, „da biste mogli znati“! Rečeno je na početku Svete Knjige:

„I naučio je Adema sva imena.“ (2:32) - i ajeti u nastavku pokazuju da čovjek, usljed Bogom danog znanja tih „imena“, u nekom smislu, čak nadmašuje meleke. „Imena“ su simboličan izraz za moć definiranja pojmova, moć artikuliranog mišljenja koje je svojstveno ljudskom biću i koje mu omogućuje, po riječima Kur'ana, da bude Božiji namjesnik na zemlji. A da bi svoje mišljenje učinio sistematičnim, čovjek mora *učiti,* i zato je Poslanik rekao: „Težnja za znanjem je sveta dužnost (faridah) svakog muslimana i muslimanke“ (Ibn Madžeh), i: „Ko je god na putu potrage za znanjem, Bog de mu olakšati put u Džennet“ (Sahih Muslim). Također i: „Prednost učenog čovjeka nad (pukim) obožavateljem je kao prednost punog mjeseca noću nad svim drugim zvijezdama“ (Musned Ibn Hanbel, Džami' et-Tirmizi, Sunen Ebi Davud, Sunen Ibn Madžeh, Sunen ad-Darimi).

Ali nije čak ni potrebno navoditi ajete Kur'ana ili izreke Poslanikove u odbranu islamskog stava prema učenju. Povijest dokazuje bez ikakve mogućnosti sumnje da nijedna religija nije nikada davala podsticaj znanstvenom napretku usporediv s podsticanjem koje je davao islam. Ohrabrenje koje je učenje i znanstveno istraživanje primilo od islamske teologije, rezultiralo je u sjajnim kulturnim dostignućima u doba Emevija i Abasija i u arapskoj vladavini na Siciliji i u Španiji. To ne spominjem da bismo se mogli hvalisati tim slavnim uspomenama iz vremena kad je islamski svijet napustio svoju vlastitu tradiciju i obrnuo se u duhovno sljepilo i intelektualno siromaštvo. Nemamo pravo u svojoj sadašnjoj bijedi hvaliti se prošlom slavom. Ali, mi moramo shvatiti da je nemar muslimana, a ne manjkavost islamskog učenja, prouzrokovao naše sadašnje propadanje.

Islam nikada nije bio zapreka progresu i znanosti. On cijeni intelektualne aktivnosti čovjeka u tolikom stupnju da ga stavlja iznad

meleka. Nijedna druga religija nije nikada otišla tako daleko u potvrđivanju dominacije razuma i, prema tome, učenja, iznad svih drugih manifestacija ljudskog života. Ako se ravnamo prema načelima te religije, ne možemo ni pomisliti na eliminiranje savremenog učenja iz našeg života. Mi moramo imati volju za učenjem i napretkom da bismo postali znanstveno i ekonomski djelotvorni, kao što su zapadne nacije. Ali muslimani ne smiju željeti da gledaju zapadnjačkim očima, da misle u zapadnjačkim uzorima misli; oni ne smiju htjeti, ako žele ostati muslimani, zamjenjivati duhovnu civilizaciju islama za materijalističko eksperimentiranje Zapada, bilo kapitalističko, bilo marksističko.

Znanje samo po sebi nije ni zapadno ni istočno; ono je univerzalno - upravo kao što su prirodne činjenice univerzalne. Ali ugao pod kojim se činjenice mogu promatrati i predstavljati varira s kulturnom naravi nacija. Biologija kao takva, ili fizika, ili botanika, nisu ni materijalističke, ni duhovne po svom cilju i svojoj svrsi; one se bave promatranjem, sakupljanjem i definiranjem činjenica i izvođenjem iz njih općih pravila. Ah apstraktni, filozofski zaključci koje izvodimo iz ovih znanosti - tj. filozofije znanosti - ne temelje se samo na činjenicama i promatranjima nego su u velikoj mjeri pod utjecajem naših prethodno postojećih naravnih i intuitivnih stavova prema životu i njegovim problemima. Veliki je njemački filozof Kant primijetio: „U prvi mah izgleda iznenađujuće, ali ne manje izvjesno da naš razum ne izvlači zaključke iz prirode, nego joj ih propisuje.“ Ukratko, tu je u pitanju samo subjektivni ugao promatranja jer on može bitno utjecati na naše tumačenje raznih fenomena koje razmatramo. Prema tome, znanost koja nije ni materijalistička ni duhovna sama po sebi, može nas voditi do široko divergentnih tumačenja Svemira, tj. tumačenja koja mogu biti spiritualna ili materijalistička, u skladu s našom predispozicijom, i, prema tome, s našim uglom gledanja. Zapad je, bez obzira na njegov visoko rafinirani intelektualizam, materijalistički predisponiran i, zbog toga, antireligijski u svojim koncepcijama i temeljnim pretpostavkama; takav, nužno, mora biti i zapadni obrazovni sustav kao cjelina. Drugim riječima, nije studiranje savremenih empiričkih znanosti ono što bi moglo biti štetno kulturnoj realnosti islama, već duh zapadne civilizacije preko koje muslimani prilaze tim znanostima.

Zaista je žaljenja vrijedno da nas je naša dugogodišnja indiferentnost i nemar, u odnosu na znanstvena istraživanja, učinila potpuno ovisnim o zapadnim izvorima učenja. Da smo uvijek slijedili to načelo islama koje nameće dužnost učenja i znanja svakom muslimanu i muslimanki, ne bismo danas morali gledati prema Zapadu za stjecanje savremenih znanosti, kao čovjek koji u pustinji umire od žeđi gleda prema fatamorganama na obzorju. Ali, pošto su muslimani zanemarivali svoje vlastite mogućnosti tako dugo, oni su pali u neznanje i siromaštvo dok je Evropa napravila golem iskorak naprijed. Trebat će dugo vremena da se taj jaz premosti. Dotad ćemo, naravno, biti prisiljeni prihvatiti savremene znanosti preko obrazovnih medija Zapada i biti zahvalni za to. Ali to znači samo da smo obavezni prihvatiti znanstvenu materiju i metodu, ali ništa više. Drugim riječima, ne smijemo oklijevati u pristupu studiranju egzaktne znanosti u zapadnim okvirima, ali ne smijemo ustupiti njihovoj filozofiji bilo kakvu ulogu u obrazovanju muslimanske omladine. Naravno, može se reći da su sada mnoge egzaktne znanosti, naprimjer nuklearna fizika, otišle izvan čisto empiričkih istraživanja i ušle u filozofska područja; i da je u mnogim slučajevima izvanredno teško povući neku jasnu liniju između empiričke znanosti i spekulativne filozofije. To je istina. Ali, s druge strane, to je upravo tačka gdje će se islamska kultura morati potvrditi. Dužnost i priroda muslimanskih učenjaka, kad jednom dosegnu te granične linije znanstvenog istraživanja, bit će da primijene svoje vlastite moći spekulativnog razmišljanja neovisno od zapadnih filozofskih teorija. Iz svog vlastitog - islamskog - stava, oni će vjerovatno doći do zaključaka različitih od onih do kojih je došla većina savremenih zapadnih znanstvenika.

Ali što god budućnost bude donijela, nesumnjivo je moguće, čak i danas, studirati i proučavati znanost bez ropske podložnosti intelektualnim stavovima Zapada. Ono što svijet islama danas hitno treba, nije novi filozofski pogled, nego samo savremeno znanstveno i tehničko obrazovanje i mentalni sklop.

Ako bih morao dati prijedloge idealnom Ministarstvu obrazovanja vođenom samo islamskim promišljanjima, tražio bih da se, od svih intelektualnih dostignuća Zapada, samo prirodne znanosti (uz

gore spomenuta ograničenja) i matematika, poučavaju u muslimanskim školama, dok bi nastava evropske filozofije, literature i historije, morala izgubiti primat koji danas ima u nastavnom planu. Naš stav prema evropskoj filozofiji trebao bi biti dosljedan u pogledu onoga što sam već rekao. A što se tiče evropske literature, ona svakako ne bi smjela biti previđena - ali ona bi morala biti postavljena na svoje pravo filološko i historijsko mjesto. Način na koji se ona sada predaje u mnogim muslimanskim zemljama, otvoreno je pristran. Bezgranično preuveličavanje zapadnih vrijednosti i pojmova, naravno, navodi mlade i nezrele duhove da iskreno upiju duh zapadne civilizacije prije negoli njegovi negativni aspekti mogu biti procijenjeni. Tako se priprema tlo ne samo za platonsko obožavanje zapadnih oblika utemeljenih na tim vrijednostima: nešto što nikada ne može ići ruku pod ruku s duhom islama. Sadašnju ulogu evropske literature u muslimanskim školama treba preuzeti razumna, selektivna nastava o islamskoj literaturi kako bi se student upoznao s dubinom i bogatstvom svoje vlastite kulture i dobio novu nadu za njezinu budućnost. Ako nastava o evropskoj literaturi, u obliku u kojem ona danas prevladava u mnogim muslimanskim institucijama, pridonosi otuđenju muslimanske omladine od islama, isto je, u mnogo većoj mjeri, i u odnosu na zapadno tumačenje svjetske povijesti. U njoj stari stav *„Rimljani prema Barbarima»* dolazi vrlo jasno do izražaja. Njezino predstavljanje povijesti nastoji - bez priznavanja da postoji takav cilj - dokazati da su zapadne rase i njihove civilizacije superiornije od bilo čega što je bilo ili bi moglo biti na ovom svijetu! Tako ona daje neku vrstu moralnog opravdanja zapadnom zahtjevu da dominira nad ostatkom svijeta. Od vremena Rimljana, evropski su narodi naviknuti promatrati sve razlike između Zapada i Istoka sa stanovišta pretpostavljene evropske „norme“. Njihovo rezoniranje radi na pretpostavci da se razvoj čovječanstva može prosuđivati samo na temelju evropskih kulturnih iskustava. Tako ograničen ugao gledanja nužno proizvodi izobličenu perspektivu, pa što se više linija promatranja udaljava od pretpostavljene evropske „norme“, to teže postaje zapadnjacima shvatiti stvarno značenje i strukturu povijesnih problema koji se razmatraju.

Usljed tog egocentričnog stava zapadnjaka, njihova deskriptivna povijest svijeta bila je ustvari, barem donedavno, samo proširena povijest Zapada. Ne-zapadne nacije su uzimane u račun samo ukoliko su njihovo postojanje i razvoj imali izravan utjecaj na sudbinu Evrope i Amerike. Ali ako opisujete povijest zapadnih nacija u detaljima i živim bojama i dopustite samo ovdje-ondje letimičan pogled na preostale dijelove svijeta, čitalac de lahko podleći iluziji da je većina dostignuća Zapada u društvenom i intelektualnom pogledu izvan svake srazmjere u odnosu na ostatak svijeta. Na taj način izgleda skoro kao da je svijet bio stvoren samo zbog Zapada i njegove civilizacije, dok su sve druge civilizacije bile određene samo da formiraju primjeren okvir za svu tu zapadnu slavu. Jedina posljedica koju takvo historijsko obrazovanje može imati na duh mladih ne-Evropljana, jeste osjećaj inferiornosti u pogledu njihove vlastite kulture, njihove vlastite prošlosti i njihovih vlastitih budućih mogućnosti. Oni se sistematski obučavaju da preziru svoju vlastitu moguću budućnost - osim ako je ta budućnost predavanje zapadnim idealima.

Da bi se suprotstavili tim negativnim posljedicama, odgovorne vođe islamske misli moraju učiniti sve što je moguće da bi revidirali nastavni program povijesti u muslimanskim ustanovama. To je, nesumnjivo, težak posao, i on će zahtijevati temeljito ispitivanje našeg obrazovanja o povijesti prije nego se uradi nova povijest svijetu, viđena muslimanskim očima. Ali, ako je taj posao težak, on je ne manje moguć i, štaviše, nužan - inače će naša mlada generacija nastaviti da upija elemente zapadnog prezira prema islamu; rezultat će biti prudubljavanje njezinog kompleksa inferiornosti. Taj kompleks inferiornosti mogao bi nesumnjivo biti nadvladan, ako bi muslimani bili spremni asimilirati zapadnu kulturu u njezinoj cjelovitosti i prognati Islam iz svojih života. No, jesu li oni spremni to učiniti?

Mi vjerujemo, a nedavni razvoj na Zapadu potvrduje to vjerovanje, da su etika islama, njezini pojmovi o društvenoj i osobnoj moralnosti, o pravdi, o slobodi, neizmjerno viši, neizmjerno savršeniji od odgovarajućih pojmova i ideja zapadne civilizacije. Islam je osudio rasnu mržnju i ukazao na put ljudskog bratstva i jednakosti; a zapadna

civilizacija još uvijek nije u stanju gledati izvan uskog obzorja rasnih i nacionalnih antagonizama.

Islamsko društvo nije nikada upoznalo klase i klasni rat; a čitava zapadna povijest od vremena stare Grčke i Rima do naših dana, puna je klasne borbe i socijalne mržnje. Uvijek iznova treba ponavljati da postoji samo jedna stvar koju muslimani mogu korisno naučiti od Zapada, naime, egzaktne znanosti u njihovim čistim ili promijenjenim oblicima. Ali ta potreba za traženjem znanosti iz zapadnih izvora ne smije navesti nekog muslimana da zapadnu civilizaciju smatra nadmoćnom u odnosu na njegovu vlastitu - ili inače ne razumije za što se islam zalaže. Superiornost neke kulture ili civilizacije nad nekom drugom ne sastoji se u posjedovanju većeg iznosa znanstvenog znanja (mada je to vrlo poželjno), nego u njezinoj etičnoj energiji, u njezinoj većoj sposobnosti da objasni i koordinira razUite aspekte ljudskog života. A u ovom pogledu islam nadilazi svaku drugu kulturu. Mi moramo samo slijediti najviše što su ljudska bića u stanju postiči. Ali mi niti možemo, niti smijemo oponašati zapadnu civilizaciju ako želimo sačuvati i oživiti vrijednost islama. Šteta koju intelektualni utjecaji te civilizacije izazivaju u tijelu islama mnogo je veća od materijalne koristi koju on eventualno može pružiti. Ako su muslimani, u prošlosti, bili nemarni u odnosu na znanstvena istraživanja, oni se ne mogu nadati da de tu grešku popravljati slijepim prihvaćanjem čitavog zapadnog učenja. Učinci naše znanstvene zaostalosti i siromaštva ne mogu se nipošto usporediti sa smrtonosnim učinkom koji bi slijepo slijedenje zapadne obrazovne strukture moralo nužno imati na duhovne mogućnosti muslimanskog svijeta. Ako želimo sačuvati realnost islama kao kulturnog činioca, moramo se braniti od moralne praznine zapadne civilizacije koja je na putu da prožme ne samo naše osobne sklonosti nego i čitavo naše društveno tkivo. Imitirajući ponašanje i način života Zapada, muslimani se postepeno prisiljavaju da usvoje zapadno moralno gledište; jer oponašanje vanjskog izgleda vodi, postepeno, do odgovarajuće asimilacije pogleda na svijet odgovornog za taj izgled.

O OPONAŠANJU

Oponašanje, individualno ili društveno, zapadnog načina života od strane muslimana, nesumjivo je najveća opasnost za postojanje - ili bolje reći - ponovno oživljavanje islamske civilizacije. Porijeklo te kulturne bolesti (jedva da je moguće takvu pojavu drukčije nazvati), datira od unazad nekoliko desetljeća i povezano je s očajem muslimana koji su vidjeli materijalnu moć i progres Zapada i usporedili ga sa žalosnim stanjem svog vlastitog društva. Iz muslimanskog nepoznavanja pravih učenja islama - u velikoj mjeri usljed uskogrudog stava tzv. uleme - proizašla je ideja da muslimani ne mogu biti kadri držati korak s progresom ostatka svijeta, ako se ne prilagode socijalnim i ekonomskim pravilima Zapada. Muslimanski svijet je bio u stagnaciji: mnogi su muslimani došli do zaključka da islamski društveni i ekonomski sistem nije spojiv sa zahtjevima progresa i da, prema tome, mora biti modificiran prema zapadnim uzorima. Ti se „prosvijećeni" ljudi nisu brinuli da istraže u kolikoj je mjeri islam, kao učenje, bio odgovoran za dekadenciju muslimana; oni nisu prestali istraživati stvarnu ideologiju islama; oni su samo isticali, s pravom, da su učenja njihovih savremenih teologa u većini slučajeva zapreka progresu i materijalnom dostignuću. Ali, umjesto da usmjere svoju pažnju prema originalnim izvorima - Kur'anu, sunnetu - oni su šutke identificirali islamski zakon, Šerijat, s okamanjenim fikhom naših dana, i ustvrdili da je manjkav u mnogim aspektima; prema tome, oni su izgubili svaki praktičan interes za Šerijat kao takav i prognali ga u carstvo povijesti i čisto teorijskog udžbenika. Na taj im je način oponašanje zapadne civilizacije izgledalo kao jedini put izlaska iz močvare dekadence i degeneracije muslimanskog svijeta. U svojim dobronamjernim ali pogrešno usmjerenim naporima, takvi „prosvijećeni" muslimani imali su podršku, tokom prvih dviju dekada ovog stoljeća, od drugorazrednog apologetskog pisanja koje, je, dok otvoreno nije nijekalo praktična učenja islama, pokušavalo pokazati da bi se njegova ideologija mogla lahko potčiniti socijalnim i ekonomskim koncepcijama zapadnog svijeta. Muslimansko oponašanje zapadne civilizacije bilo je tako

naizgled opravdano i bio je popločan put za postupno napuštanje najelementarnijih društvenih načela islama - uvijek pod izlikom islamskog „progresa“ - što danas obilježava evoluciju nekoliko najnaprednijih muslimanskih zemalja.

Beskorisno je dokazivati, kao što čine mnogi iz muslimanske „inteligencije“, da nema nikakvih duhovnih posljedica, živjeli mi na ovaj ili onaj način, oblačili mi zapadnu odjeću ili onu naših predaka, bili mi konzervativni u svojim običajima ili ne. Takvo je rezoniranje do kraja varljivo. Naravno, u islamu nema uskogrudnosti. Kao što je rečeno u prvom poglavlju, islam čovjeku dopušta vrlo široke granice mogućnosti sve dok on ne djeluje u suprotnosti s religijskiin propisima. Ali, sasvim neovisno od činjenice da su mnoge stvari koje su bitan dio zapadne društvene strukture - kao, naprimjer, slobodno i neograničeno miješanje spolova, ili interes (kamata) na kapital kao temelj ekonomske aktivnosti[9] - očito suprotstavljanje učenjima islama, prirođeni karakter zapadne civilizacije jasno isključuje, kao što sam pokušao pokazati, *religijsku orijenataciju u* čovjeku. Samo vrlo površni ljudi mogu vjerovati da je moguće oponašati neku civilizaciju u njezinu vanjskom izgledu a u isto vrijeme ne biti pod utjecajem i njezina duha. Civilizacija nije prazan oblik, nego živi organizam. Čim počnemo usvajati vanjske oblike tog organizma, njegove unutarnje struje i dinamički utjecaji počinju djelovati u nama i oblikovati polahko, neprimjetno, čitav naš mentalni stav.

Upravo potpuno razumijevajući tu istinu, Poslanik je rekao: „Onaj ko oponaša druge ljude, postaje jedan od njih.“ (Musned Ibn Hanbel, Sunen Abu Davud). Taj općepoznati hadis nije samo moralna zapovijest nego i objektivan iskaz činjenice - u ovom slučaju, činjenice o neizbježnosti toga da muslimane asimilira bilo koja nemuslimanska

[9] U pogledu potpune seksualne slobode, razuzdanosti i promiskuiteta koji je prožeo zapadno društvo u toku proših dekada, etički pogled islama je očit i ne traži nikakav daljnji komentar. Što se tiče ustanove interesa (riba) kao sastavnog dijela savremene ekonomske aktivnosti, treba primijetiti da je posljednjih godina muslimanska zajednica učinila veliki korak prema uspostavljanju bezinteresnog (beskamatnog) bankarskog sistema i, prema tome, ekonomski sistem koji bi odgovarao zahtjevima Šerijata.

civilizacija koju oni oponašaju u njezinim vanjskim oblicima.

U ovom je pogledu teško vidjeti fundamentalnu razliku između „važnih“ i „nevažnih“ aspekata društvenog života. Sve je važno u ovom kontekstu. Ne može biti veće greške od pretpostavke da je, naprimjer, odjeća nešto čisto „vanjsko“ i, prema tome, bez značenja za intelektualno i duhovno čovjekovo Ja. Odjeća je općenito posljedica dugogodišnjeg razvoja ukusa i ljudskih potreba. Moda odgovara estetskim koncepcijama toga naroda i na taj način njegovim sklonostima. Ona je oblikovana i stalno se preoblikuje u skladu s promjenama, kroz koje prolazi karakter i naklonosti ljudi. Zapadna moda današnjice, naprimjer, potpuno odgovara intelektualnom i moralnom karakteru savremenog Zapada. Usvajanjem zapadne odjeće umjesto svoje vlastite, musliman nesvjesno prilagođava svoje ukuse ukusima Zapada i oblikuje svoje vlastito intelektualno i moralno ja na takav način da se ono konačno „uklapa“ u novu odjeću. A čineći tako, on dobrim dijelom odriče kulturne mogućnosti otvorene njegovu vlastitom narodu; on odriče njihove tradicionalne ukuse, njihovo estetsko vrednovanje, njihove sklonosti i predrasude, a prihvaća lakejstvo intelektualnog i moralnog robovanja stranoj civilizaciji. Drugim riječima, ako musliman oponaša odjećom, „kopira“ manire i način života Zapada, on otkriva svoje sklonosti za tu civilizaciju, ma kakve bile njegove izjave u pogledu njegovih pretenzija. Praktički je nemoguće oponašati stranu civilizaciju a da se ne cijeni njezin duh. A isto tako je nemoguće cijeniti duh neke civilizacije koja je suprotstavljena religijskom pogledu na život, a ostati dobar musliman.[10]

Tendencija oponašanja neke strane civilizacije je neizbježno

[10] U ovom kontekstu, isto tako, čitalac se mora sjetiti da je ova knjiga pisana prije skoro pet decenija. U to doba bilo je još uvijek moguće da mnslimanska zajednica sačuva, zbog svog kulturnog dostojanstva, one tradicionalne elemente odječe i općenito vanjskog izgleda koji je razlikuje od zapadnog društva. Međutim u proteklom razdoblju muslimanski svijet je usvojio dobar dio zapadnih estetskih utjecaja, uz posljedicu da je za mnoge muslimane, a naroćito za obrazovane među njima, dostignuta tačka sa koje nema povratka. Za njih bi nastojanje da se vrate načinu odijevanja i vanjskom izgledu prošlih pokoljenja bilo samo još jedan čin sterilnog i nedostojnog oponašanja, u ovom slućaju mrtve i nepovratne prošlosti.

posljedica osjećanja inferiornosti. To, a ništa drugo, problem je s muslimanima koji oponašaju zapadnu civilizaciju. Oni uspoređuju njezinu moć i tehnićku vještinu kao sjajnu površinu s tužnom bijedom islamskog svijeta; oni počinju vjerovati da u naše vrijeme ne postoji drugi put osim zapadnog puta. Okrivljavati islam za naše vlastite nedostatke je moda dana. U najboljem slučaju, naši tzv. intelektualci usvajaju apologetski stav i pokušavaju uvjeriti sebe i druge da je islam kompatibilan sa usvajanjem zapadnih vrijednosti.

Da bi postigli obnovu svijeta islama, muslimani se moraju, prije usvajanja bilo kakvih mjera reforme, potpuno osloboditi apologetskog duha u odnosu na svoju religiju i društvenu strukturu. Musliman mora živjeti uzdignute glave. On mora shvatiti da on jeste poseban i različit od ostatka svijeta, i on mora naučiti da bude ponosan što je različit. On mora nastojati sačuvati tu razliku kao dragocjenu kvalitetu i izricati je hrabro svijetu, umjesto da se za to opravdava i pokušava utonuti u druge kulturne krugove. To ne znači da se muslimani moraju izdvojiti od glasova koji dolaze izvana. Može se u svako vrijeme primati nove, pozitivne utjecaje od stranih civilizacija a da se nužno ne napusti svoja vlastita. Primjer te vrste je bila evropska renesansa. Tamo smo vidjeli kako brzo Evropa prihvaća arapske utjecaje u materiji i metodi učenja. Ali ona nije nikada oponašala vanjski izgled i duh arapske kulture i nije nikada žrtvovala svoju vlastitu intelektualnu i estetsku nezavisnost. Ona je koristila arapske utjecaje samo kao sredstvo da učini plodnim svoje vlastito tlo, upravo kao što su Arapi, u svoje vrijeme, koristili helenističke utjecaje.

U oba slučaja rezultat je bio duhovno obogaćenje, snažan, nov rast domaće civilizacije, pune samopouzdanja i ponosa. Nijedna civilizacija ne može prosperirati, čak ni postojati, nakon što izgubi svoj ponos i svoju vezu sa svojom vlastitom prošlošću.

Ali islamski svijet, s rastućom tendencijom u oponašanju Zapada i težnjom za usvajanjem zapadne ideje i zapadnih ideala, postupno prekida veze koje ga povezuju s vlastitom prošlošću i, prema tome, gubi ne samo svoje kulturno nego i svoje duhovno korijenje. On sliči drvetu koje je bilo snažno sve dok je bilo duboko ukorijenjeno u

tlo. Ali planinska bujica zapadne civilizacije je ogoljela to korijenje; drvo polahko vehne zbog nedostatka hrane. Njegovo lišće opada, njegove grane odumiru. Na kraju je i samo stablo u opasnosti da se sruši.

Oponašanje zapadne civilizacije ne može biti pravo sredstvo za oživljavanje islamskog svijeta iz mentalne i društvene obamrlosti izazvane degeneracijom praktične religije u puki običaj lišen svakog života i moralnog poriva. Gdje onda da muslimani traže duhovni intelektualni podsticaj toliko potreban našim danima?

Odgovor je jednostavan kao što je jednostavno i pitanje: zaista, on je već sadržan u pitanju. Islam, kao što sam već ranije istaknuo više puta, nije samo „vjerovanje srca“ nego i jasno definiran program individualnog i društvenog života. On može biti razoren asimilacijom u stranu kulturu koja ima bitno različite moralne temelje. Isto tako, on može biti obnovljen onog trenutka kada se vrati svojoj vlastitoj stvarnosti i kada mu se dadne vrijednost faktora koji određuje i oblikuje našu osobnu i društvenu egzistenciju u svim njezinim aspektima.

Pod utjecajem novih ideja i proturječnih strujanja, tako karakterističnih za razdoblje u kojem živimo, islam više ne može sebi dopustiti da ostane prazna forma. Njegov magični stoljetni san je prekinut; on mora ustati ili umrijeti. Problem s kojim se muslimani danas sučeljavaju jeste problem putnika koji je došao na raspuće. On može ostati tamo gdje se našao; to bi, međutim, značilo smrt skapavanjem. Može izabrati put koji nosi oznaku: „Prema zapadnoj civilizaciji“ - ali bi onda morao reći zbogom svojoj prošlosti zauvijek! Ili, može izabrati drugi put, onaj nad kojim piše: „Prema realnosti islama“. Samo taj put može odgovarati onima koji vjeruju u svoju prošlost i u mogućnost njezine transformacije u živu budućnost.

HADIS I SUNNET

Brojni reformatorski prijedlozi nuđeni su u toku posljednjih decenija, a mnogi duhovni doktori su pokušavali pronaći patentni lijek za bolesno tijelo islama. Ali je dosad sve bilo uzaludno, zbog toga što su svi ti pametni doktori - barem oni koji danas slušaju - stalno zaboravljali propisati skupa sa svojim lijekovima, tonicima eliksirima, prirodnu dijetu na kojoj se rani razvoj pacijenta temeljio. Ta dijeta, jedina koju tijelo islama, zdravo ili bolesno, može pozitivno prihvatiti i asimilirati, jeste sunnet našeg poslanika Muhammeda. Sunnet je ključ za razumijevanje islamskog uspona prije više od trinaest stoljeća; a zašto to ne bi bio ključ za razumijevanje naše sadašnje degeneracije? Pridržavanje sunneta je sinonim za islamsko postojanje i progres. Zanemarivanje sunneta je sinonim za rastakanje i propadanje islama. Sunnet je željezna okosnica Kuće islama; a ako uklonite okosnicu neke građevine, zar možete biti iznenađeni ako se ona sruši kao kula od karata?

Ta jednostavna istina, koju su skoro jednodušno prihvatali svi učeni ljudi u islamskoj povijesti je, kao što dobro znamo, danas vrlo nepopularna iz razloga povezanih sa stalno rastućim utjecajem zapadne civilizacije. Ali to je ipak istina koja nas može spasiti od haosa i sramote našeg sadašnjeg propadanja.

Izraz sunnet ovdje se koristi u njegovu najširem značenju, naime, primjer koji nam je Poslanik ostavio u svojim stavovima, djelima i izrekama. Njegov divljenja vrijedan život bio je živa ilustracija i objašnjenje Kur'ana i mi ne možemo odati veću počast Svetoj knjizi nego da slijedimo onoga ko je bio sredstvo Njegove objave.[11]

---

[11] „Želio bih ovdje naglasiti da su pojam Poslanikovog sunneta neovlašteno proširili učenjaci postklasičnog razdoblja islama. U svom jedino valjanom, temeljnom značenju znači: „Način života Božijeg Poslanika." Kao prvo, on obuhvaća moralne i etičke stavove koje je on usvojio prema raznim ljudskim problemima - kako

Vidjeli smo da je jedno od glavnih dostignuća islama ono koje ga razlikuje od svih ostalih nadiskustvenih sustava, potpun sklad između moralnih i materijalnih aspekata ljudskog života. To je bio jedan od razloga zašto je islam u svom početku imao tako trijumfalan uspjeh gdje god se pojavio. On je donio čovječanstvu novu poruku da zemlju ne treba prezirati da bi se dobila nebesa. To značajno svojstvo islama objašnjava zašto je naš Poslanik u svojoj misiji apostolskog vodiča čovječanstva, bio tako duboko zaokupljen ljudskim životom u njegovu polaritetu kao duhovnom materijalnom fenomenu. Zato, ne ispoljava se vrlo duboko razumijevanje islama ako pravimo razliku Poslanikovih odredbi koje se bave čisto pobožnim i duhovnim pojavama i drugih koje se bave problemima društva i dnevnog života. Tvrdnja da moramo slijediti zapovijedi koje pripadaju prvoj grupi, ali ne i one iz druge, isto je toliko površna po ovom duhu, isto toliko antiislamska kao i ideja da su neke opće odredbe Kur'ana bile namijenjene samo neobrazovanim Arapima u vrijeme Objave, a ne i profinjenoj gospodi dvadesetog stoljeća. U njezinu korijenju leži čudno potcjenjivanje prave uloge Poslanika Arapina.

Upravo kao što život nekog muslimana treba biti usmjeren prema punoj i bezrezervnoj saradnji između njegovog duhovnog i tjelesnog ja, tako i vođstvo našeg Poslanika obuhvaća život kao složenu suštinu, cjelovitost moralnih i praktičnih, individualnih i socijalnih manifestacija. To je najdublje značenje sunneta. Kur'an kaže:

„Nipošto, tako mi Uzdržavatelja! Oni neće uzvjerovati sve dok te (o Poslaniče) ne prihvate za suca u svemu o čemu se ne slažu

---

individualnim tako i društvenim - trajne naravi. Drugo, sunnet obuhvaća one Poslanikove odredbe - kako naredbe tako i zabrane - koje se odnose na nepromjenljive okolnosti društvenog života i ljudskog ponašanja, tj. to ne obuhvaća, samo po sebi, odredbe koje je Božiji Poslanik izdao u odnosu na određenu povijesnu priliku vremenski ograničenu situaciju. Treće: sunnet obuhvaća ona Poslanikova izgovorena moralna vrednovanja - „Ovo je dobro“ „Ovo je loše“ - koja su vezana za ljudsku situaciju kao takvu, pa su zato imuna na promjene vremena okolnosti. Ako se striktno ne držimo ove trostruke definicije Poslanikova sunneta, uvijek ćemo biti u opasnosti da zamračimo načelo da je on valjan za sva vremena i tako izgubimo iz vida njegov karakter, po Božijoj volji, kao drugog izvora, uz Kur'an, islamskog prava.

međusobno i dok onda u svojim srcima ne budu slobodni od bilo kakve zapreke za prihvatanje tvoje odluke i dok se ne prepuste njoj u potpunoj predanosti." (4:65)

„Kaži (o Poslaniče): Ako volite Boga, slijedite me, i Bog će vas voljeti i oprostiti vam vaše grijehe: Bog je veliki opraštač, darovatelj milosti!' Kaži: 'Pazite na Boga i Poslanika!'" (3:31-32)

Poslanikov Sunnet je, prema tome, uporedo s Kur'anom, drugi izvor islamskog prava. Ustvari, moramo smatrati sunnet kao jedino obavezujuće objašnjenje kur'anskih učenja, kao jedino sredstvo izbjegavanja stalnih nesuglasica koje se tiču njihovog tumačenja i prilagođenja praktičnoj upotrebi. Mnogi ajeti Kur'ana imaju alegorično značenje i mogu se shvatiti na različite načine. A ima, nadalje, mnogo pitanja praktične važnosti kojim se Kur'an ne bavi eksplicitno. Duh koji prevladava u Svetoj knjizi u svemu je zacijelo uniforman; ali izvesti iz njega praktičan stav koji treba usvojiti nije u svakom slučaju lahka stvar. Sve dok vjerujemo da je ta knjiga Božija Riječ, savršena po obliku i svrsi, jedini logični zaključak je da ona nije nikada bila namijenjena upotrebi neovisno o osobnom vođstvu Poslanika koje je odlično u sustavu njegovog sunneta; a naš razum nam kaže da ne bi nikako moglo biti boljeg tumača kur'anskih učenja od njega preko kojeg su ona objavljena čovječanstvu.

Tako dolazimo do vrlo važnog pitanja u pogledu autentičnih izvora koji nam otkrivaju Poslanikov život i njegove izreke. Izvori su dakle hadisi, usmene predaje izreka i djelovanja Poslanika koje su njegovi ashabi prenosili i koje su kritički sakupili u prvim stoljećima islama. Mnogi savremeni muslimani izjavljuju da bi bili spremni slijediti sunnet kada bi bili uvjereni da se mogu osloniti na korpus hadisa na kojima on počiva. Postalo je nekako moda ovih dana poricati, u načelu, autentičnost većine hadisa i, prema tome, cijele strukture sunneta.

Postoji li ikakvo znanstveno jamstvo za takav stav? Postoji li ikakvo znanstveno opravdanje za odbacivanje hadisa kao pouzdanog života islamskog prava?

Može li se pomisliti da bi protivnici ortodoksne misli bili u stanju iznijeti stvarno uvjerljive argumente koji bi, jednom zauvijek, ustanovili nepouzdanost Predaja pripisanih Poslaniku. Ali to nije tako. Uprkos svim nastojanjima da se ospori autentičnost hadisa kao korpusa, ovi savremeni kritičari, kako istočni tako i zapadni, nisu bili u stanju poduprijeti svoj čisto subjektivni kriticizam rezultatima istinski znanstvenog istraživanja. Bilo bi to vrlo teško učiniti, pošto su sastavljači raznih zbirki hadisa, a osobito Buhari i Muslim, učinili sve što je ljudski bilo moguće da bi autentičnost svake Predaje stavili na vrlo strogu kušnju - mnogo strožiju od one koju obično primjenjuju zapadni povjesničari na bilo koji povijesni dokument.

Daleko bi premašilo granice ove knjige baviti se detaljno skrupuloznim metodama kojim su razni muhaddisi, učeni ljudi, posvećeni proučavanju hadisa, utvrđivali pouzdanost Predaje. Za našu svrhu bilo bi dovoljno reći da se razvila kompletna znanost, čiji je jedini cilj istraživanje značenja, oblika i načina prenošenja Poslanikovih hadisa. Historijska grana ove znanosti uspjela je uspostaviti neprekinuti lanac detaljnih biografija svih osoba koje su ikada spomenute kao prenosioci Predaja. Životi tih muškaraca i žena temeljito su istraženi sa svakog gledišta, i prihvatani su kao pouzdani samo oni čiji način života, kao i primanja i prenošenja hadisa savršeno odgovara standardima koji su ustanovili veliki muhaddisi i za koje se vjerovalo da su najstrožiji koji bi se mogli zamisliti. Prema tome, ako danas neko želi osporavati autentičnost nekog posebnog hadisa ili sistema kao cjeline, teret dokazivanja njegove netačnosti pada samo na njega. Znanstveno nije ni najmanje opravdano osporavati vjerodostojnost nekog povijesnog izvora osim ako smo spremni dokazati da je taj izvor defektan. Ako nikakav razuman, tj. znanstveni argument ne može biti nađen protiv vjerodostojnosti samog izvora ili protiv jednog ili više njegovih kasnijih prenosilaca, i ako, s druge strane, ne postoji nikakav drugi proturječan izvještaj o istoj materiji, onda smo dužni prihvatiti Predaju kao istinitu.

Pretpostavimo, naprimjer, da neko govori o indijskim ratovima Mahmuda Ganija i vi iznenada kažete: „ja ne vjerujem da je Mahmud ikada doša u Indiju. To je legenda bez ikakvog povijesnog utemeljenja.“ Šta bi se desilo u takvom slučaju? Neko bi odmah, dobro obaviješten o

povijesti pokušao ispraviti vašu grešku i citirati hronike i životopise utemeljene na izvještajima savremenika tog čuvenog sultana kao konačan dokaz da ja Mahmud bio u Indiji. U tom slučaju vi biste morali prihvatiti dokaz - ili biste bili smatrani maloumnim, jer bez vidljivog razloga poričete čvrste činjenice. Ako je to tako, onda se moramo pitati zašto naši savremeni kritičari ne primjenjuju istu logičnu dobronamjernost i na problem hadisa.

Prvi osnov da bi neki hadis bio lažan, bila bi svjesna laž prvog izvora, dotičnog ashaba, jednog od kasnijih prenosilaca. Što se tiče ashaba, takva se mogućnost može *a priori* isključiti. Dovoljan je samo neki uvid u psihološku stranu problema da bi se takve pretpostavke prognale u sferu čiste fantazije. Ogroman utisak koji je osoba Poslanika ostavljala na te muškarce i žene, istaknuta je činjenica ljudske povijesti, i - štaviše - to je izvanredno dobro dokumentirano u povijesti. Je li zamislivo da bi ljudi, koji su bili spremni žrtvovati svoje živote i sve što posjeduju na poziv Božijeg Poslanika, mogli svojim riječima svjesno obmanjivati? Zar nije Poslanik rekao: „Ko god namjerno laže o meni, imat će svoje mjesto vatri?“ (Sahih el-Buhari, Sunen Abi Davud, Džami' et-Tirmizi, Sunen Ibn Hanbel). To su ashabi znali; oni su implicito vjerovali u riječi Poslanikove, koga su smatrali Božijim predstavnikom; a je li vjerovatno, s psihološkog gledišta, da oni nisu marili za ovu vrlo jasnu zabranu?

U kriminalističkim sudskim procesima prvo pitanje s kojim se suočava sudac je *cui bono* - u čiju je korist - zločin mogao biti počinjen. To pravno načelo može se primijeniti i na problem hadisa. Sa izuzetkom Predaje, koja se izravno tiče statusa nekih individua grupa, kao i nesumnjivo lažnih, i od većine muhaddisa odbačenih - Predaja povezanih s političkim zahtjevima raznih stranaka u prvom stoljeću nakon Poslanikove smrti, ne bi moglo biti „unosnog“ razloga za bilo koju individuu da krivotvori Poslanikove izreke. Upravo pravilno procjenjujući mogućnost da bi neki hadis mogao biti izmišljen iz nekih osobnih razloga, dva istaknuta autoriteta među muhaddisima, Buhari i Muslim, strogo su isključivali iz svojih zbirki sve Predaje koje se odnose na stranačku politiku. Ono što je preostalo, bilo je izvan svake sumnje da bi moglo pružiti osobne prednosti bilo kome. Ima još jedan

argument na kojem bi se autentičnost nekog hadisa mogla osporavati. Zamislivo je da je bilo ashaba koji ga je čuo s Poslanikovih usana, ili bilo koji od kasnijih prenosilaca, ali je iako subjektivno istinoljubiv, napravio grešku usljed razumijevanja Poslanikovih riječi, propusta u pamćenju, usljed nekog drugog psihološkog razloga. Ali unutarnji, tj. psihološki, dokaz govori protiv bilo kakve velike mogućnosti takve greške, barem kod ashaba. Ljudima koji su živjeli s Poslanikom, svaka od njegovih izreka ili akcija bila je od izvanrednog značaja, ne samo zbog čari kojom je njegova osoba djelovala na njih, već isto tako zbog njihovog čvrstog vjerovanja da je Božija volja odredila da oni reguliraju svoj život prema Poslanikovim uputama i, prema tome, oni nisu mogli njegove izreke uzimati olahko, nego su se trudili sačuvati ih u svom pamćenju čak i uz cijenu velike osobne neugodnosti. Saopćeno je da su ashabi, koji su bili izravno vezani s njim, formirali grupe u kojima su bila po dvojica, od kojih je jedan uvijek morao biti u Poslanikovoj blizini, dok je drugi bio zauzet zarađivanjem za život drugim poslovima; i sve što bi čuli ili vidjeli kod svog Učitelja, oni su saopćavali jedan drugom: toliko su oni bili brižni da im nijedna izreka ili postupak Poslanikov ne bi promakli. Nije vjerovatno da bi oni uz takav stav, mogli biti nemarni u pogledu tačnog iskaza nekog hadisa. Pa ako je bilo moguće da stotine ashaba sačuvaju u svojoj memoriji doslovan tekst cijeloga Kur'ana, sve do najmanjih pravopisnih detalja, onda je nesumnjivo bilo isto tako moguće njima i onima koji su slijedili neposredno iza njih da sadrže pojedinačne Poslanikove izreke u svom pamćenju, a da im ništa ne dodaju niti bilo šta ispuste.

Štaviše, tradicionalisti pripisuju savršenu autentičnost samo onim hadisima koji su preneseni u istom obliku preko različitih, nezavisnih lanaca prenosilaca. Ni to nije sve. Da bi neki hadis bio sahih (zdrav), on mora biti potkrijepljen na svakom stupnju prenošenja neovisnim dokazom od barem dvojice, a po mogućnosti i više prenosilaca - tako da ni na jednom stupnju izvještaj ne ovisi u autoritetu samo jedne osobe. Ovaj zahtjev za potkrepljivanjem je toliko strog da je kod nekog hadisa prenesenog preko recimo tri „generacije“ prenosilaca između dotičnog ashaba i konačnog sakupljača, desetak više takvih prenosilaca, raspodijeljenih preko tih triju „generacija“, bilo uključeno.

Uza sve to, nijedan musliman nije nikada vjerovao da bi Poslanikove Predaje mogle imati neospornu autentičnost Kur'ana. Kritičko istraživanje hadisa nije nikada prestalo. Činjenica da postoje brojni lažni hadisi nije nipošto izmakla pažnji muhaddisa, kao što nemuslimani, pa čak i neki muslimanski kritičari naivno pretpostavljaju. Naprotiv, kritička znanost o hadisima započela je upravo zbog potrebe razlikovanja autentičnih od lažnih, pa i sami imami Buhari i Muslim, da ne spominjemo manje poznate tradicionaliste, izravni su proizvod tog kritičkog stava. Prema tome, postojanje lažnih hadisa ne dokazuje ništa protiv sistema hadisa kao cjeline - ne više nego što bi neka fantastična priča iz Arapskih noći (Hiljadu i jedne noći) mogla biti smatrana argumentom protiv autentičnosti bilo kojeg historijskog izvještaja o odgovarajućem razdoblju. Dosad nijedan kritičar nije bio u stanju dokazati na sistematičan način da je korpus hadisa, smatran autentičnim prema standardima istaknutih tradicionalista, netačan. Odbacivanje auteničnih Predaja, bilo kao cjeline bilo djelimično, čisto je emotivna stvar, i nije se uspjelo utemeljiti kao rezultat nepristranog, znanstvenog istraživanja. Međutim motiv iza takvoga oprečnoga stava među mnogim muslimanima našeg doba može se lahko naći. Taj motiv leži u nemogućnosti dovođenja naših sadašnjih, degeneriranih načina življenja i mišljenja u sklad s pravim duhom islama kako se odražava u sunnetu našeg Poslanika. Da bi opravdali svoje vlastite nedostatke kao i nedostatke svoje okoline, ovi pseudokritičari hadisa pokušavaju učiniti suvišnim potrebu slijeđenja Sunneta: jer, ako bi se to učinilo, oni bi bili u stanju tumačiti sva kur'anska učenja upravo onako kako im se sviđa - tj. svako prema svojim vlastitim sklonostima i stanju duha. Na taj način bi izuzetan položaj islama kao moralnog i praktičnog, individualnog i društvenog kodeksa bio potpuno uništen.

Ovih dana, kada se utjecaj zapadne civilizacije sve više i više osjeća u muslimanskim zemljama, još jedan motiv se dodaje negativnom stavu tzv. „muslimanske inteligencije“ u ovoj stvari. Nemoguće je živjeti u skladu sa sunnetom našeg Poslanika i slijediti zapadni način života u isto vrijeme. Ali mnogi iz sadašnje generacije muslimana spremni su diviti se svemu što je zapadno, obožavati stranu civilizaciju jednostavno zbog toga što je strana, moćna i materijalno

impozantna. Ovo „pozapadnjačenje“ je najjači razlog zašto je Predaja našeg Poslanika uporedno s njom, cijela struktura sunneta, postala danas tako nepopularna. Sunnet je tako očito suprotstavljen temeljnim idejama u pozadini zapadne civilizacije da oni koji su njom fascinirani ne vide nikakvog izlaza iz tog zapleta osim da sunnet proglase irelevantnim, i prema tome neobaveznim, aspektom islama - zato što se „temelji na nepouzdanim Predajama“. Nakon toga postaje lakše iskriviti kur'ansko učenje na takav način da se mogu prilagoditi duhu zapadne civilizacije.

Skoro isto tako važno kao i formalno, tako reći „legalno“, opravdanje sunneta preko uspostavljanja historijske pouzdanosti hadisa je pitanje njihovog unutarnjeg, duhovog opravdanja. Zašto bi se pridržavanje sunneta moralo smatrati toliko neophodnim za život u pravom islamskom smislu? Zar ne postoji nikakav drugi put do stvarnosti islama osim preko pridržavanja tog golemog sustava akcija i običaja, naredbi i zabrana izvedenih iz životnog primjera Poslanika? Nesumnjivo, on je bio najveći od svih ljudi, ali zar nije potreba oponašanja njegovog života u svim njegovim vidovima povreda individualne slobode ljudske osobe? Stara primjedba koju iznose neprijateljski kritičari islama glasi da je obaveza striktnog slijeđenja sunneta bila jedan od glavnih uzroka kasnijeg propadanja islamskog svijeta, zato što je takav stav navodno, u krajnjoj liniji, krnjio slobodu ljudske akcije i prirodni razvoj društva. Od najveće je važnosti za budućnost islama da smo kadri suočiti se s tom primjedbom ili ne. Naš stav prema pitanjima sunneta će odrediti naš budući stav prema islamu.

Mi smo ponosni, i s pravom, na činjenicu da se islam, kao religija, ne temelji na mističkom dogmatizmu već je uvijek otvoren prema kritičkom ispitivanju razuma. Prema tome, mi imamo ne samo pravo znati da nam je pridržavanje sunneta nametnuto, nego isto tako i razumjeti unutarnji razlog za njegovo nametanje.

Islam vodi čovjeka unifikaciji svih aspekata njegova života.

Budući da je sredstvo za postizanje toga cilja, ova religija predstavlja u sebi cjelinu koncepcija kojim se ništa ne može dodati i od kojih se ništa ne može oduzeti. Nema mjesta eklekticizmu u islamu.

Gdje god prepoznamo njegova učenja da ih je zaista proglasio Kur'an ili Poslanik, moramo ih prihvatiti u njihovoj kompletnosti: inače ona gube svoju vrijednost. Temeljno neshvaćanje je misliti da islam, budući da je vjera razuma, ostavlja svoja učenja otvorenim individualnoj selekciji - zahtjev omogućen popularnim pogrešnim shvaćanjima „racionalizma". Postoji širok - u svim filozofijama dovoljno shvaćen - jaz između razuma i „racionalizma" kako se obično danas razumijeva. Funkcija razuma u odnosu na religijsko učenje je pobrinuti se da se ne nameće ljudskom duhu ništa što on ne može lahko podnijeti, tj. bez mentalnog žonglerstva. Što se tiče islama, nepristran razum mu je uvijek davao Svoje bezrezervno povjerenje. To ne znači da će svako ko dođe u dodir s Kur'anom nužno prihvatiti njegovo učenje; to je pitanje temperamenta, okoline i - naposljetku, ali ne i beznačajno - duhovnog prosvjetljenja. Ali sigumo nijedna nepristrana osoba ne bi mogla tvrditi.đ da je bilo šta u Kur'anu u suprotnosti s razumom. Nesumnjivo, ima u njemu pojmova izvan sadašnjih granica našeg shvaćanja; ali ništa što se ogrešuje o čovjekovu inteligenciju kao takvu.

Uloga razuma u religijskim stvarima je, kao što smo vidjeli, u naravi neke kontrole - registrirajućeg aparata koji kaže „da" ili „ne", već prema prilici. Ali ovo nije sasvim istinito o tzv. „racionalizmu". On se ne zadovoljava s registriranjem i kontrolom, nego uskače u područje spekulacija; on nije receptivan i nepristran kao čisti razum nego krajnje subjektivan i strastven. Razum zna svoje vlastite granice: ali površni „racionalizam" je protivan zdravom razumu o svom polaganju prava da obuhvati svijet i sve tajne u svom vlastitom individualnom krugu. U religijskim stvarima on čak jedva dopušta mogućnost da neke stvari mogu biti, privremeno ili trajno, izvan ljudskog razumijevanja; ali, u isto vrijeme, dovoljno je nelogično dopustiti tu mogućnost znanosti - a tako isto i samom sebi.

Procjenjivanje ove vrste neimaginativnog racionalizma jedan je od uzroka zašto toliko mnogo savremenih muslimana odbija predati se vođstvu Poslanika. Ali, danas nije potreban Kant da bi dokazao da je ljudsko shvaćanje strogo ograničeno u vlastitim mogućnostima. Naš um nije kadar, po samoj svojoj prirodi, shvatiti ideju totaliteta: mi, od svih stvari, možemo shvatiti samo njihove detalje. Mi ne znademo šta znači

beskonačnost ili vječnost; mi čak ne znademo ni šta je život. U pitanjima religije koja počiva na transcendentalnim temeljima, mi zato trebamo vođu čiji um posjeduje nešto više od osobina normalnog rezoniranja i subjektivnog racionalizma zajedničkog svima nama; treba nam neko ko je nadahnut: jednom riječju - Poslanik. Ako vjerujemo da je Kur'an Božija Riječ i da je Muhammed bio Božiji vjerovjesnik, mi smo ne samo moralno nego i intelektualno implicitno obavezni slijediti njegovo vođstvo. To ne znači da moramo isključiti svoju moć rezoniranja. Naprotiv, mi moramo koristiti tu moć najbolje što možemo i znademo; mi moramo otkrivati unutarnje značenje i svrhu zapovijedi koje nam je prenio Poslanik. Ali u svakom slučaju - bez obzira da li smo u stanju razumjeti njihovu krajnju svrhu ne - mi se moramo pokoriti zapovijedi. To bih želio ilustrirati primjerom nekog vojnika kojem je njegov general naredio da zauzme neki strateški položaj. Dobar vojnik će slijediti i izvršiti zapovijed odmah. Ako je on u stanju, dok to ćini, objasniti sebi konačnu stratešku svrhu koju je general imao u vidu, tim bolje za njega i njegovu karijeru; ali ako mu se dublji cilj koji je u pozadini generalove zapovijedi ne otkriva odmah, on ipak nije ovlašten da odustane iili čak da odgodi njeno izvršenje. Mi muslimani se oslanjamo na to da je naš Poslanik najbolji zapovjednik kojeg je čovječanstvo ikada imalo. Mi naravno vjerujemo da je on znao područje religije kako u njenim duhovnim tako i u njenim društvenim subjektima mnogo bolje nego što bismo mi ikada mogli. Propisujući nam da činimo ovo ili izbjegavamo ono, on je uvijek imao u vidu neke „strateške“ ciljeve za koje je mislio da su neophodni za duhovnu i društvenu dobrobit čovjeka. Ponekad se taj cilj jasno razabire, a ponekad je manje više skriven od neizvježbanog oka prosječne osobe; ponekad možemo razumjeti najdublji cilj Poslanikove zapovijedi a ponekad samo njenu neposrednu svrhu. Kakav god da je slučaj, mi smo obavezni slijediti Poslanikove odredbe, ukoliko su njihova autentičnost i njihov kontekst potpuno utvrđeni.[12] Ništa drugo nije bitno. Naravno, ima zapovijedi

[12] U vezi s tim čitalac se upućuje na primjedbu 11. Uz ono što je rečeno u toj primjedbi, treba se uvijek sjetiti da su nam mnogi hadisi, čak i neki od najautentičnijih, preneseni u fragmentima, bez jasnog pozivanja na kontekst. U takvim slučajevima, samo najpažljiviji znanstvenik može rekonstruirati okolnosti na koje se

Poslanikovih koje su očito od najveće važnosti i drugih koje su manje važne pa moramo dati prednost onim važnijim nad ostalim. Ali nikada nemamo pravo zanemariti bilo koju od njih zato što nam se čini „nebitnim“ jer je u Kur'anu rečeno o Poslaniku:

„On ne govori iz svoje vlastite želje.“ (53:3)

Tj. on ne govori samo kada se pojavi objektivna potreba; a on to čini zato što ga je Bog tako nadahnuo. Iz ovog razloga mi smo obavezni slijediti Poslanikov sunnet u duhu i u formi, ako želimo biti vjerni islamu. Mi ne smatramo njegovu ideologiju kao jedan put među ostalim, već kao jedini put; a čovjek koji nam je prenio tu ideologiju nije samo voda među ostalim, već jedini vođa. Slijediti njega u svemu što on zapovjedi znači slijediti islam; napustiti njegov sunnet znači napustiti stvarnost islama.

---

dotični hadis odnosi i tako ustanoviti trajan karakter, ako ga ikako ima, predviđen od strane Božijeg Poslanika u dotičnoj odredbi.

ZAKLJUČAK

Pokušao sam pokazati da se islam, u svom istinskom značenju, ne može okoristiti asimilacijom zapadne civilizacije. Ali, s druge strane, muslimanski svijet danas ima tako malo preostale energije da ne može pružiti dovoljan otpor. Ostaci njegovog kulturnog postojanja su poravnati sa zemljom pod pritiskom zapadnih ideja i običaja. Nota rezignacije je zamjetljiva; a rezignacija, u životu nacija i kultura, znači smrt.

Šta se događa sa islamom? Da li je on stvarno kao što naši protivnici i malodušnici u našim vlastitim redovima žele da povjerujemo, „istrošena sila“? Je li on preživio svoju vlastitu korisnost i dao svijetu sve što je imao dati?

Povijest nam govori da su sve ljudske kulture i civilizacije cjeline i da liče na živa bića. One prolaze kroz sve faze kroz koje mora proći organski život: one se rađaju, imaju svoju mladost, zrelo doba a na kraju dolazi dekadenca. Kao biljke koje vehnu i padaju u prah, kulture umiru i na kraju svog vremena ustupaju mjesto drugim novorođenim.

Da li je to slučaj s islamom? Može se tako činiti na prvi površni pogled. Bez sumnje, islamska je kultura imala svoj sjajan uspon i svoje doba procvata; ona je imala moć da nadahnjuje ljude na djela i žrtve, ona je transformirala nacije i mijenjala lice zemlje: kasnije je posustala i stagnirala i konačno postala prazna riječ, pa smo sada svjedoci njezina nazatka i pada. Ali, je li to sve?

Ako vjerujemo da islam nije samo kultura među mnogim drugim, ne puki proizvod ljudskih misli i nastojanja, već sila koja proizvodi kulturu - Zakon koji je donio Svemogući Bog da bi ga čovječanstvo slijedilo u sva vremena i svugdje - onda se aspekt potpuno mijenja. Ako islamska kultura jeste ili je bila rezultat našeg pridržavanja objavljenog Zakona, mi ne možemo nikada prihvatiti, kao kod drugih kultura, da je ona vezana za protok vremena i ograničena na neko

posebno razdoblje. Ono što izgleda kao dekadenca islama, u stvari je samo smrt i praznina u našim srcima koja su suviše lijena i neosjetljiva na vječni glas. Nema nikakva vidljiva znaka da je čovječanstvo, u svom sadašnjem stanju, preraslo islam. Ono nije bilo u stanju proizvesti bolji etički sistem od onoga što ga je izrazio islam; ono nije bilo kadro ostvariti praktičnu ideju ljudskog bratstva, kao što to čini islam u svom nadnacionalnom društvenom konceptu umme, ono nije bilo u stanju stvoriti društvenu strukturu u kojoj su konflikti i trvenja između njezinih članova tako djelotvorno svedeni na minimum kao u društvenom planu islama; ono nije bilo u stanju unaprijediti dostojanstvo čovjeka, njegov osjećaj sigurnosti, njegovu duhovnu nadu - i konačno, ali ne manje važno, njegovu sreću.

U svim ovim stvarima sadašnja dostignuća ljudske rase zaostaju značajno iza islamskog programa.

Gdje je, onda, opravdanje za izreku da islam „nije savremen“? Da je to zato što su njegovi temelji čisto religijski, a religijska je orijentacija danas izvan mode? Ali ako vidimo da je neki sustav utemeljen na religiji bio u stanju razviti neki praktičan program života, potpuniji i konkretniji, te više prilagođen čovjekovoj psihološkoj konstituciji nego bilo što drugo što je ljudski um bio kadar proizvesti pomoću reformi i prijedloga - zar onda upravo taj snažni argument ne ide u prilog religijskom pogledu?

Islam je, imamo sve razloge da tome vjerujemo, potpuno opravdan pozitivnim čovjekovim dostignućima, zato što ih je on predvidio i ukazao na njih kao poželjne, znatno prije nego što su bili ostvareni; a isto tako je opravdan nedostacima, greškama i postupcima ljudskog razvoja, zato što je on jasno upozorio na njih znatno prije nego što ih je čovječanstvo priznalo greškama. Sasvim nezavisno od nečijih religijskih vjerovanja, postoji, s čisto intelektualnog gledišta, snažan poticaj da se sa sigurnošću i povjerenjem slijedi praktično vođstvo islama.

Ako posmatramo našu kulturu i civilizaciju s ovog gledišta, nužno dolazimo do zaključka da je njegov ponovni procvat moguć. Mi ne trebamo „reformu“ islama , kao što misle neki muslimani - zato što

je on već savršen po sebi. Ono što moramo reformirati je naš stav prema religiji, naša lijenost, naša uobraženost, naša kratkovidnost - ukratko naši nedostaci, a ne neki pretpostavljeni nedostaci islama. Da bismo ostvarili islamski preporod ne treba tražiti nove principe ponašanja izvana, nego treba samo primijeniti stare i zaboravljene. Mi svakako možemo primiti nove impulse od stranih kultura, ali ne možemo nadomjestiti savršeno tkivo islama bilo čime neislamskim, bez obzira da li to dolazi sa Zapada ili sa Istoka. Islam se, kao duhovna i društvena institucija ne može „poboljšati“. U tim okolnostima, bilo koja promjena u njegovim koncepcijama ili njegovoj društvenoj organizaciji, uzrokovana uvođenjem stranih kulturnih utjecaja, ustvari je retrogradna i destruktivna, pa - prema tome - duboko za žaljenje. Promjene tu mora biti: ali to mora biti promjena u nama samima - a ona mora ići u smjeru islama a ne suprotno od njega. Ali uza sve to, mi se ne smijemo zavaravati. Znamo da je naš svijet, svijet islama, skoro izgubio svoju realnost kao nezavisan kulturni činilac. Ovdje ne govorim o političkom aspektu muslimanske dekadence. Puno važnije obilježje našeg današnjeg stanja može se naći u intelektualnim i društvenim sferama: u iščeznuću našeg vjerovanja i naše kreativnosti te u kidanju našeg društvenog organizma. Stanje kulturnog i društvenog haosa kroz koje sada prolazimo jasno pokazuje da su uravnotežavajuće sile, koje su nekada bile odgovorne za veličinu islamskog svijeta, danas skoro iscrpljene. Mi lutamo; niko, međutim, ne zna prema kakvom kulturnom cilju idemo. Nema intelektualne hrabrosti, nema volje da se odupre ili da zaustavimo onu bujicu stranih utjecaja destruktivnih za našu religiju i naše društvo. Odbacili smo najbolja moralna učenja koje je svijet ikada spoznao. Mi protuslovimo svojoj vjeri dok je ona našim dalekim precima bila živi podsticaj: mi je se stidimo, dok su se oni njome ponosili; mi smo škrti i sebični, dok su se oni velikodušno otvarali prema svijetu; mi smo prazni, dok su oni bili puni.

Ta je jadikovka dobro poznata svakom muslimanu koji razmišlja. Svako ju je slušao više puta. Ima li onda, možemo se pitati, ikakve koristi ponoviti je još jednom? Ja mislim da ima. Jer za nas može biti samo jedan izlaz iz sramote naše dekadence: priznati sramotu, imati je pred očima dan i noć i kušati njezinu gorčinu, dok joj ne

odlučimo ukloniti uzroke. Nema koristi kriti okrutnu istinu od sebe samih i pretendirati da svijet islama raste u islamskoj aktivnosti, da misije rade na četiri kontinenta, da zapadni ljudi sve više i više shvaćaju ljepotu islama... Nema koristi na sve ovo koristiti sofističke argumente da bismo uvjerili sami sebe kako naše poniženje nije bez dna. Jer ono jeste bez dna. Pa treba li ovo biti kraj? To ne može biti. Naša čežnja generacijama, želja toliko mnogo nas da postanemo bolji nego što smo sada, daje nam pravo na nadu da sve s nama nije završeno. Postoji put obnove, a taj je put jasno vidljiv svakome ko ima oči da vidi. Naš prvi korak mora biti odbacivanje tog „apologetskog“ duha za islam, a koji je samo izlika za naš vlastiti skepticizam. Sljedeći stupanj mora biti naše svjesno, promišljeno slijeđenje sunneta našeg Poslanika. Jer sunnet ne znači ni više ni manje od učenja islama prevedenih u praksu. Primjenjujući to kao konačan test zahtjeva našeg svakidašnjeg života, mi ćemo lahko prepoznati koji impulsi iz zapadne civilizacije mogu biti prihvaćeni a koji moraju biti odbačeni. Umjesto da ponizno potčinjavamo islam tuđim intelektualnim normama, moramo naučiti - još jednom - da posmatramo islam kao normu prema kojoj treba prosuđivati svijet.

Istina je, međutim, da su mnoge izvorne namjere islama iznošene u lažnoj perspektivi preko neadekvatnih ali ipak općenito prihvaćenih tumačenja, žato što su muslimani, koji nisu u mogućnosti da sami idu nazad do originalnih kako bi im prilagodili svoje koncepcije, sučeljeni s djelimično izobličenom slikom islama. Neprimjenjivanje postavki koje se danas nude kroz samozvanu „ortodoksiju“ kao postulati islama, u većini su slučajeva samo konvencionalna tumačenja izvornih postulata na temelju neoplatonističke logike koja je mogla biti „moderna“, tj. upotrebljiva, u drugom ili trećem stoljeću po Hidžri, ali je sada potpuno zastarjela. Musliman školovan na zapadnim linijama, većinom neupoznat s arapskim jezikom i neupućen dobro u zamršenosti islamske pravne znanosti (fikh), naravno, sklon je smatrati ta preživjela, subjektivna tumačenja i koncepcije kao reprodukcije istinskih namjera Zakonodavca; u svom razočarenju zbog njihove neadekvamosti, njega često odbija ono što mu se čini da je Kanonski zakon (Šerijat) islama.

Prema tome, da bi on opet mogao postati stvaralačka sila u životu muslimana, procjena islamskih postavki mora biti revidirana u svjetlu našeg vlastitog razumijevanja originalnih izvora i oslobođena debelog sloja konvencionalnih tumačenja koja su se stoljećima nagomilavala, a što nam danas nedostaje. Rezultat takvog nastojanja mogao bi biti pojava novog fikha, koji je potpuno u skladu s dva izvora islama - Kur'anom i životnim primjerom Poslanika - a da u isto vrijeme odgovara zahtjevima sadašnjeg života; upravo kao što su stari oblici fikha odgovarali zahtjevima razdoblja kojim je dominirala aristotelska i neoplatonistička filozofija kao i uvjetima života koji, su prevladavali u to rano doba.

Samo ako ponovno dobijemo svoje izgubljeno samopouzdanje, možemo očekivati da ćemo iznova krenuti naprijed. Nikada nećemo postići cilj ako porušimo svoje vlastite društvene institucije i oponašamo neku stranu - stranu ne samo u povijesnom i geografskom smislu, nego, prije svega, u duhovnom. A put nam je jasno pokazan riječima Uzvišenog Kur'ana:

„Zaista, u Božijem Poslaniku imate dobar primjer svakome ko se s radošću nada Bogu i Posljednjem danu." (33:21)

MUHAMMED ASAD - STOLJEĆE OBILJEŽENO JEDNOM MIŠLJU

Jedan od najistaknutijih muslimanskih mislilaca ovoga (XX) stoljeća, Muhammed Asad, umro je 20.02.1992. godine u 92. godini života. Sahranjen je u malom muslimanskom groblju u Granadi, koju je puno volio a koja je prošle godine obilježila 500. godišnjicu protjerivanja muslimanskih Maura i Židova iz Španjolske.

Asad je rođen 1900. godine kao Leopold Weiss u Lwowu, glavnom gradu zapadne Ukrajine, koja je tada bila u sastavu Austro-Ugarske monarhije. Već je u ranoj mladosti ispoljio, kako je sam govorio, „unutarnji nemir i nezasitan nagon za putovanjima“. Otac mu je bio židovski advokat, a djed ortodoksni rabin.

Studirao je povijest, umjetnost i filozofiju na Bečkom sveučilištu; a potom otišao u Prag, zatim u Berlin, gdje je strastveno sudjelovao u radu intelektualnog kruga Cafe des Westerns. U novinarstvu je napravio spektakularan proboj 1921. godine, šarmiravši gospođu Gorki (koja se nalazila u tajnoj posjeti Berlinu), i isposlovao intervju o strahovitoj gladi u Rusiji. To mu je pribavilo promociju u novinskoj agenciji United Telegraph. Na poziv svog amidže Doriana Weissa, istaknutog psihijatra i ranog Freudova učenika, odlazi iste godine u Jerusalem i započinje s putovanjima po Srednjem istoku, koja sudbonosno mijenjanju njegov život. Odmah je ispoljio samostalan duh i moralnu hrabrost u susretu s Cionističkim akcionim komitetom i otvoreno pokazao svoj anticionizam vođi Cionističkog pokreta dru Chainu Weizmannu.

U to je vrijeme postao i specijalni dopisnik za Srednji istok uglednog Frankfurter Zeitunga. Njegovi zapaženi izvještaji, osobito iz Palestine, priskrbili su mu izuzetno visok ugled. Ti su mu tekstovi kasnije objavljeni pod naslovom *Unromantisches Morgenland*. Nastavljajući svoja putovanja, susreće se i sprijateljuje s Emirom Abdullahom, a u Kairu se upoznaje sa istaknutim islamskim misliocem

šejhom Mustafom el-Maragijem. Upisuje kurs arapskog jezika na El-Ezheru, postajući istodobno i učenik velikog egipatskog reformatora Muhammeda Abduhua. Preokret u njegovu životu nastupio je 1926. godine, kada je prilvatio islam. Živio je u Saudijskoj Arabiji oko šest godina, gdje se oženio Saudijkom Munirom Hussain Ash-Shammari, s kojom je imao sina Talata. Bio je u bliskom prijateljstvu s kraljem Abdu-l-Azizom ibn Saudom i njegovim sinom Fejsalom. „Svih tih godina u Arabiji, Saudovo se prijatehstvo nadnosilo nad moj život kao topla svjetlost. Nazivao me svojim prijateljem, mada je bio kralj a ja samo novinar. Zvao sam ga svojim prijateljem, zato što mi je često otvarao svoje najintimnije misli, kao što je često otvarao svoju kesu mnogim drugim...“, kazao je jednom prilikom. Odvažno je izvršavao za kralja Sauda neke važne misije obavještajnog karakera probijao se ilegalno do skrovitih uporišta Omera Muhtara u okupiranoj Libiji. Nakon dugih putovanja, najposlije je došao i u Indiju. Upoznao se i sprijateljio s Muhammedom Ikbalom, duhovnim ocem budućeg Pakistana. Zajedno su razrađivali inetelektualne pretpostavke islamske države u nastajanju. Nakon stjecanja nezavisnosti 1947. godine, imenovan je rukovodiocem Odjeljenja za Srednji istok u Ministarstvu inozemnih poslova zemlje u čijim je temeljima i njegov zamjetan trud. Čvrsto je vjerovao u povijesnu nužnost Pakistana „jer bi se inače muslimani utopili u razvijenom i intelektualno i ekonomski jačem hinduskom društvu“. Kao pakistanski oponumoćeni ministar pri Ujedinjenim nacijama, u New Yorku upoznaje svoju treću suprugu, Polu Kazimirski Hamidu, sekretaricu u *Voice of America*. Prethodno razvrgavši brak s Munirom, s kojom su nastajali sporovi oko njezina putovanja s njim što se protivilo saudijskim običajima, sklopio je novi brak. Svoj prvi dio života opisao je u spiritualnoj autobiografiji *The Road to Mecca* (Put u Mekku, objavljenoj u dva izdanja i na bosanskom jeziku u Sarajevu). To je, prema ocjenama brojnih uglednih kritičara, djelo goleme inspirativne snage i ljepote, u njemu je autor opisao vlastiti put u islam.

Muhammed Asad, kao svestrano obrazovan i samostalan mislilac bez uskih i ograničenih gledanja često susretljivih u islamskom svijetu, imao je vlastitu viziju o budućnosti islama, oštro se protiveći

svakom ekstremizmu i skučenosti, ali, istodobno, čvrsto vjerujući u neophodnost očuvanja islamske tradicije i stvaralačke posebnosti u odnosu na Zapadni svijet, ne udaljujući se od Kur'ana i sunneta. Bio je često rastužen intelektualnom uskogrudošću islamskog svijeta, netolerantnošću ekstremista i snažno se zalagao za prava žena. Upravo se on zalagao da se u pakistanskom ustavu otvori mogućnost i ženi da se kandidira i za predsjednika države. Životno mu je djelo *The Message of the Qur'an* (Poruka Kur'ana), posvećeno „ljudima koji razmišljaju“. To je izvanredno uspješan prijevod Kur'ana sa opsežnim i vrijednim komentarima čovjeka koji je čitav svoj dugi i plodni život posvetio proučavanju islama. Njegov pristup je izuzetno stvaralački, s rješenjima koja su često u suprotnosti s konvencionalnim, ali se cijelo djelo doima izvanredno koherentnim i dosljednim cjelini, što je svakako odlika Božanske Knjige.

Sarajevo, 1991. H. Ćerimović